

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ
П'ЯТИКЛАСНИКІВ

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0531з
спеціальності 053– Психологія

Сахно Вікторія Ігорівна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології

Грединарова О.М.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри психології

Грандт В.В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022
р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Сахно Вікторія Ігорівна

Тема роботи Психолого-педагогічні чинники адаптації п'ятикласників

керівник роботи Грединарова О.М., к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: виявити найбільш актуальні аспекти проблеми адаптації п'ятикласників; розкрити сутність взаємодії вчителів та шкільних практичних психологів у напрямку адаптації п'ятикласників і їх взаємодія з батьками.; розробити систему методів спільної роботи класного керівника і шкільного психолога з дітьми середньої ланки з попередження та корекції.
5. Перелік графічного матеріалу: 9 таблиць, 5 рисунків
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гречинарова О.М., доцент		
Висновки	Гречинарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ Сахно В.І.

Керівник роботи _____ Гречинарова О.М.,

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Гречинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 71 с., 9 таблиць, 5 рисунків, 84 джерела, 1 додаток.

Об'єкт дослідження: процес адаптації п'ятикласників.

Предмет дослідження: полорольові особливості адаптації п'ятикласників.

Мета дослідження: вивчення особливостей адаптації дітей 10-11 річного віку: виявити актуальні аспекти проблеми адаптації п'ятикласників; розкрити сутність взаємодії вчителів та шкільних практичних психологів у напрямку адаптації п'ятикласників і їх взаємодія з батьками; розробити систему методів спільної роботи класного керівника і шкільного психолога з дітьми цього віку з попередженням та корекцією.

Гіпотеза: рівень адаптації у дівчат до середньої ланки буде вище ніж у хлопців, що обумовлено перевагою пізнавальної мотивації до навчання.

Методи дослідження: метод теоретичного моделювання; спостереження; психолого-педагогічний експеримент; анкетування; метод експертних оцінок; методи математичної статистики; порівняльний полорольовий аналіз.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що зроблено спробу виявити і порівняти вплив різних чинників на процес адаптації п'ятикласників. Розкрити зміст діяльності шкільних психологів і класних керівників з покращенням умов соціалізації та забезпечення психологічного благополуччя школярів.

П'ЯТИКЛАСНИ, АДАПТАЦІЯ, ДЕЗАДАПТАЦІЯ, ПСИХОСОЦІАЛЬНА СФЕРА, ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ, ПСИХОКОРЕКЦІЯ.

SUMMARY

Sakhno V. I. Psychological and Pedagogical Factors of Adaptation of Fifth-graders.

Master's thesis: 71 pages, 9 tables, 5 figures, 84 sources, 1 appendix.

The object of the study: the process of adaptation of fifth graders.

The subject of the study: half-role features of adaptation of fifth-graders.

The purpose of the study: to study the peculiarities of adaptation of 10-11-year-old children: to identify the relevant aspects of the problem of adaptation of fifth-graders; reveal the essence of the interaction of teachers and practical school psychologists in the direction of adaptation of fifth-graders and their interaction with parents; to develop a system of methods of joint work of the class teacher and school psychologist with children of this age with warning and correction.

Hypothesis: the level of adaptation of girls to the secondary level will be higher than that of boys, which is due to the advantage of cognitive motivation to study.

Research methods: theoretical modeling method; observation; psychological and pedagogical experiment; survey; method of expert evaluations; methods of mathematical statistics; comparative half-role analysis.

The scientific novelty of the work lies in the fact that an attempt was made to identify and compare the influence of various factors on the adaptation process of fifth-graders. To reveal the content of the activities of school psychologists and class teachers to improve socialization conditions and ensure the psychological well-being of schoolchildren.

FIFTH GRADE SCHOOLS, ADAPTATION, DISADAPTATION, PSYCHOSOCIAL SPHERE, COMPARATIVE ANALYSIS, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS, PSYCHOCORRECTION.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи проблеми адаптації.....	10
1.1 Поняття адаптації, дезадаптації. Проблема адаптації п'ятикласників.....	10
1.2 Фізіологічні і психологічні аспекти соціальної адаптації п'ятикласників.....	19
1.3 Проблема дезадаптації дітей шкільного віку, форми проявлення і причини дезадаптації.....	37
РОЗДІЛ 2. Методика і результати дослідження.....	42
2.1 Дослідження умов адаптації п'ятикласників.....	42
2.2 Дослідження і методики адаптації п'ятикласників методом порівняльного полярного аналізу.....	50
2.3 Результати діагностики адаптації учнів 5-тих класів.....	57
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТК.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. У нашому суспільстві дуже гостро постає проблема соціальної адаптації та збереження психічного здоров'я особистості. Система виховання та освіти вимагає суттєвих змін методики, цінностей та змісту підготовки нової генерації до життя. Тому проблема адаптації дітей до школи та в школі є актуальна і потребує уваги зі сторони психологів, учителів і батьків.

Перехід з молодшої ланки до середньої – переломний момент в житті дитини. Він пов'язаний з новим типом стосунків з однолітками, новими формами діяльності. У п'ятикласника має сформуватися усвідомлення свого нового статусу – старшого школяра. Діти люблять гратися і не люблять навчатися. В них потрібно сформувати потребу вчитися, а відтак – працювати. Привчити дитину до думки, що роботи можна уникнути, що все можна робити будь-як, без зусиль – означає нівечити її характер. Період входження дитини в шкільне життя називається періодом соціально-психологічної адаптації дитини до нових умов. І дуже важливо, щоб у цей період, такий нелегкий для шкільника, були поруч досвідчені, обізнані дорослі.

Успішна адаптація до шкільного життя є предметом дослідження багатьох авторів. Проблемі готовності до навчання приділяється та зміна однієї ланки на іншу приділяється значна увага в методологічних, теоретичних експериментальних і прикладних дослідженнях педагогів, психологів, фізіологів: Баженова, Л., Березин Ф.Б., Білан Т.М., Бойчук В., Кононко О., Мішкулинець О.О., Щербакова О. О. та інших. На їх думку дитина, що переходить до нового статусу повинна бути у фізіологічному і соціальному відношеннях, вона повинна розуміти рівень відповідальності та досягнути певного рівня розумового і емоційно-вольового розвитку.

Гільбух Ю.З. Киричук О.В. у своїх дослідженнях розглядають систему взаємовідносин дитини з оточуючим світом і виділяють показники психологічної готовності дитини, пов'язані з розвитком різних видів відносин дитини: ставлення до дорослого, ставлення до ровесника, ставлення до самого себе.

Дослідники проблеми готовності дитини до навчання в школі вважають за необхідне проводити своєчасну діагностику психологічної готовності школяра, як один із головних видів профілактики можливих труднощів в адаптації до переходу з ланди до ланки, в навчанні і розвитку. Адже шкільна дезадаптація настає або у випадку психологічного недорозвинення дитини, або за наявності індивідуальних особливостей.

Важливе значення має фізіологічна адаптація. Сучасна школа турбується станом здоров'я учнів. І це справедливо. Адже саме у школі дитина проводить 70% часу свого активного життя протягом 9-11 років. За даними поглиблених медичних оглядів школярів, нервово-психічні розлади та різного роду відхилення від норми виявляються майже у половини обстежених. Дослідники вважають, що 20-40% негативних впливів пов'язані зі школою. Понад 80% п'ятикласників мають психофізіологічні відхилення, а близько 10% мають граничні порушення психічного здоров'я. Ця статистика змушує нас задуматися про стан здоров'я школярів, рівень їхнього особистісного розвитку. Вчителі, психологи та медичні працівники повинні приділяти цій проблемі максимум уваги.

Отже, фізіологічна адаптація школярів є однією з найскладніших проблем психолого-педагогічної науки та навчально-виховної практики.

На сучасному етапі розвитку нашої держави проблема адаптації школярів набула актуальності. Державні освітні програми передбачають докорінне реформування концептуальних засад освіти і спрямування зусиль на розкриття таланту і творчих здібностей молодого покоління (Закон України "Про освіту").

Деадаптація школярів, яка заважає соціалізації дитини, гармонійному розвитку особистості, перешкоджає подальшій успішності у навчанні, загальній соціально-психологічній адаптації. Тому знаходження шляхів, подолання шкільної деадаптації є важливою проблемою теорії психологічної науки і педагогічної практики.

Як показують багаторічні дослідження даної проблеми різними авторами: Бойчук В., О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та іншими. Подолання шкільної деадаптації можливе лише за умови комплексного підходу. Автори цих концепцій розглядають причини порушення особистісного розвитку, зокрема психолого-педагогічні, соціальні. Але проблема адаптації школярів ще не повністю досліджена. Актуальність проблеми у її теоретично-прикладному аспекті та проблеми шкільної практики зумовили вибір теми дипломної роботи “Психолого-педагогічні чинники адаптації п’ятикласників”.

Об’єкт дослідження: процес адаптації п’ятикласників.

Предмет дослідження: психологічні особливості адаптації п’ятикласників.

Мета дослідження: вивчення особливостей адаптації дітей 10-11 річного віку: виявити актуальні аспекти проблеми адаптації п’ятикласників; розкрити сутність взаємодії вчителів та шкільних практичних психологів у напрямку адаптації п’ятикласників і їх взаємодія з батьками; розробити систему методів спільної роботи класного керівника і шкільного психолога з дітьми цього віку з попередженням та корекцією.

Гіпотеза: рівень адаптації у дівчат до середньої ланки буде вище ніж у хлопців, що обумовлено перевагою пізнавальної сфери.

Враховуючи мету і гіпотезу дослідження, були сформульовані наступні завдання: виявити найбільш актуальні аспекти проблеми адаптації п’ятикласників; розкрити сутність взаємодії вчителів та шкільних практичних психологів у напрямку адаптації п’ятикласників і їх взаємодія з

батьками.; розробити систему методів спільної роботи класного керівника і шкільного психолога з дітьми середньої ланки з попередження та корекції.

Методи дослідження. У роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричні (психологічне тестування, анкетування, психолого-педагогічний експеримент: констатувальний, формувальний).

Проведений аналіз літератури по соціальній адаптації п'ятикласників показав, що дана проблема є міждисциплінарною та потребує комплексного вирішення різних чинників адаптації школярів на процес соціалізації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що зроблено спробу виявити і порівняти вплив різних чинників на процес адаптації п'ятикласників; розкрити зміст діяльності шкільних психологів і класних керівників з покращенням умов соціалізації та забезпечення психологічного благополуччя школярів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що розкриті основні положення, адаптивні методи та методики, профілактики соціальної дезадаптації п'ятикласників і можуть послужити основою майбутньої спільної діяльності педагогів та психологів, які докладатимуть максимум зусиль на виховання соціальної гармонійно розвиненої особистості.

Усі наукові положення, з урахуванням досягнутого ними рівня новизни, є теоретичною основою (фундаментом) вирішеної в роботі наукової проблеми.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ

1.1 Поняття адаптації, дезадаптації. Проблема адаптації п'ятикласників

Поняття “адаптація” – одне з ключових у дослідженні живого організму, оскільки саме механізми адаптації, вироблені в результаті тривалої еволюції, забезпечують можливість існування організму в мінливих умовах середовища [53].

Термін адаптація виник у другій половині XVIII ст. Уведення його у науковий обіг пов'язують з ім'ям німецького фізіолога Ауберта, який використав цей термін для характеристики явищ пристосування чутливості органів зору (або слуху), що виражається у підвищенні чи зниженні чутливості у відповідь на дію адекватного подразника [75].

Адаптація (від лат. *Adapto* – пристосовую) – одне з центральних понять біології. Механізми адаптації підвищують стійкість організму до перепадів температури, до нестачі кисню, змін тиску й інших несприятливих впливів середовища. Термін “адаптація” широко застосовується як теоретичне поняття в психології [62].

Адаптація – динамічний процес завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування розвитку продовження роду. Процес адаптації відбувається тоді, коли в системі організм – середовище виникають значні зміни, що забезпечують формування нового гомеостатичного стану, який дає змогу досягати максимальної ефективності фізіологічних функцій і поведінкових реакцій.

Оскільки організм і середовище знаходяться не в статичній, а в динамічній рівновазі, їх співвідношення змінюється постійно. Як і процес адаптації [43].

Адаптаційний процес торкається усіх рівнів організму: від молекулярного до психічної регуляції діяльності. У цьому процесі психічна адаптація відіграє важливу роль.

Психічна адаптація – це процес взаємодії особистості із середовищем, при якому особистість повинна враховувати особливості середовища, й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значимих ланцюгів. Процес взаємодії особистості й середовища полягає в пошуку й використанні адекватних способів задоволення основних потреб.

Якщо навколишнє середовище виявляє до людини вимоги, а деякі з них важко адаптуються в силу їх особистісних чи вікових особливостей, то в них може розвинутих відчуття соціальної, психічної і соматичної напруги, а це загроза дезадаптації.

Дезадаптація – це формування неадекватних механізмів пристосування людини до умов навколишнього середовища, порушень в поведінці, конфліктних відносин, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, негармонійний розвиток особистості.

Однією з важливих проблем сучасної системи освіти є проблема розвитку адаптаційних можливостей особистості і профілактика дезадаптації, а також критичні періоди психічного розвитку. Особлива увага звертається на дітей шкільного віку. Найважливішим є те, що процес звикання до шкільного життя та його умов є складним. Одні діти проходять цей процес легко без психічних травм, а інші важко з чого і випливає проблема “шкільної дезадаптації”.

Шкільна дезадаптація – втрата дитиною навчальної мотивації, низька успішність, конфліктність у спілкуванні з учителями й однолітками.

Схильність до асоціальної поведінки, низька самооцінка, домінування негативного емоційного напруження [11, 3].

Щоб захистити і підтримати дітей шкільного віку необхідно усвідомлювати важливість не лише функцій постачальника інформації для розуму, а й оберега, на якого можна покластися, на якого дитина може розраховувати у плині життя. Підтримка дорослого – важливий гарант гармонійного входження дитини до нової середньої ланки. Адаптація – пристосування дитини до умов та вимог нового середовища. Її результатом є пристосованість особистісна, що виступає показником життєвої компетентності дитини, її здатності орієнтуватися та впливати на довкілля [10].

Термін “Шкільна адаптація” став використовуватися для опису різних проблем і труднощів, що виникають у школі. Із цим поняттям пов’язують відхилення в навчальній діяльності – утруднення в навчанні, конфлікти з однокласниками, неадекватну поведінку. Цілком природно, що подолання тієї чи іншої форми дезадаптивності повинне бути спрямоване на усунення причин, що її викликають. Хоча адаптація висуває високі вимоги до власних сил дитини. Якщо вчитель готовий здійснювати догляд за душею малюка, орієнтується в законах психічного розвитку школяра, сповідує особистісно орієнтовану модель освіти, можна сподіватися, що особливих проблем із звиканням до школи немає. Але в більшості проблема адаптації все-таки є.

Адаптація біологічна – пристосування організму до фізичних умов (температури, тиску, вологості, освітлення, запахів, звуків та змін у власному організмі). Життя плинне, суперечливе, малопередбачуване: не встиг пристосуватися відчутти стабільність існування, як трапляється таке, що докорінно змінює плани, суттєво впливає на самопочуття, змушує пристосовуватися до нового й незвичного. Не становить винятку і шкільне життя. Воно на кожному кроці ставить вимоги до компетентності дитини, її гнучкості, вміння виділяти головне і другорядне здатності до одного пристосовуватися, а іншому чинити опір, відстоюючи не передбачувані

ситуації, проблеми, що потребують вирішення і випробовують дитину на вміння приймати самостійно рішення, надавати чомусь-комусь перевагу, відмовляти у прихильності, відстоювати власну точку зору.

Адаптація психологічна – пристосування дитини як особистості до існування старшій школі згідно з її вимогами та власними потребами, мотивами та інтересами. Здійснюється шляхом освоєння норм і цінностей шкільного колективу. Можливо вперше в житті у цьому сенсі актуалізується проблема формування у дитини пристосованості до життя як здатності бути придатною до повноти проявів, відповідно вимогам життя. В даному конкретному випадку – шкільного.

Адаптація соціальна – інтегративний показник стану дитини який відображає її здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, ставиться до людей, подій, вчинків, спілкуватися вчитися, працювати, відпочивати регулювати поведінку відповідно до сподівань інших [76]

Соціальна адаптація (адаптивна діяльність) містить сукупність усіх видів діяльності, що відбуваються одночасно. З одного боку, це зумовлене орієнтувальними потребами пізнання змін у предметній діяльності, встановлення з цією метою необхідних емоційних контактів і відносин, а також оцінювання на підставі особистісної та суспільної значущості змін, що відбулися. З іншого боку, це здійснювана в діалектичній єдності з оцінковою діяльністю (та на її основі) корекція поведінки особистості та її предметної діяльності, пов'язаної з перетворенням навколишнього середовища.

Із розуміння єдності орієнтувальної та предметної діяльності логічно впливає пояснення утруднень у соціальній адаптації, що відбувається на сучасному етапі науково-технічної революції. Масштаби, тип і значущість перемін, що відбувається, спричиняють утруднення в пізнанні та оцінюванні особистістю суспільної значущості цих перемін. А також у виробленні програми адекватної корекції взаємодії особистості та середовища. Допомогти подолати ці утруднення покликані освіта й виховання [10].

Біологічна організація людини є тією основою, на якій будується як психічна, так і соціальна діяльність людини, у тому числі й адаптивна. Водночас сама біологічна адаптація або виникає під впливом спадкового механізму людини, що підкріплюється психічною адаптацією, або мотивується психікою людини в процесі відповідної адаптації. І в тому, і в іншому разі причини, що детермінують як біологічну, так і психічну адаптацію, мають соціально зумовлений характер – зміни соціальної дійсності. Крім того, й сама людина є продуктом соціальних відносин. Іншими словами і біологічна, і психологічна адаптація – явище соціально зумовлені, і в цьому розумінні їх можна назвати “соціально-біологічна”, “соціально психологічна”. Причому детерміновані соціальними причинами явища обох видів адаптації мають соціальний характер. З таких позицій соціальна адаптація (у широкому розумінні), що містить зумовлені біологічну та психологічну адаптації, а також власне соціальну, є ні чим іншим, як адаптацією людини в цілому.

Проте взаємодія біологічного, психологічного та соціального рівнів в адаптації людини не є односторонньо спрямованою. Вона має неоднозначний, складний, діалектично суперечливий і водночас цілісний характер.

Звичайно, через соціальну зумовленість потреб (у тому числі й біологічних, що мотивують адаптивну діяльність людини), усяка адаптація людини не може не мати соціального характеру. Водночас у ній присутнє таке специфічне людське, як біологічні, так і соціальні потреби відбиваються на психіці людини у вигляді суто людської мотивації її адаптивної поведінки. Отже, адаптація людини з'являється перед нами як цілісний біопсихосоціальний процес [10].

За цих умов у нашому суспільстві дуже гостро постає проблема соціальної адаптації школярів та збереження психічного здоров'я.

Безумовно життєва компетентність, соціальна адаптація, життєвий успіх взаємопов'язані та утворюють причинно-наслідкове коло.

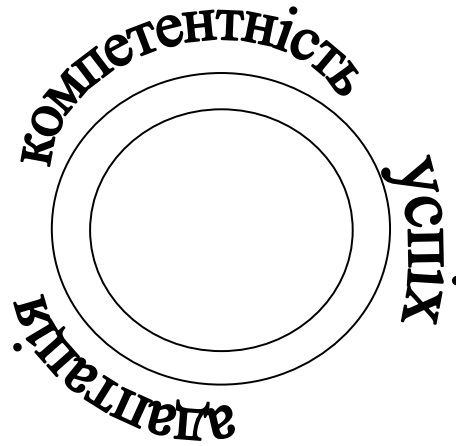


Рис.1.1 Причинно-наслідкове коло

Вони стають витокami та причинами, які зумовлюють певний результат, що у свою чергу впливає на подальший перебіг процесів.

Ця думка не нова. Один із засновників наукової психології І.Джеймс розглядав уявлення людини про себе, вплив її на соціальну адаптацію. Він писав, що збудником самопочуття для неї є сприятливе чи несприятливе становище у світі, успіх чи невдача. Людина яка за допомогою власних сил досягла успіху із високим становищем у суспільстві, оточена друзями, не буде ставитися до себе з недовірою. Тим чином особа, яка зазнала підряд кількох невдач, занепадає духом, і тому ускладнюється її ідентифікація, самореабілітація, самореалізація особистості, посилюється невпевненість у собі, що свідчить про неспроможність дітей з особливими потребами “вписатися” в динамічний світ. Тобто в цих дітей важко проходить процес соціалізації.

Соціалізація людини – процес перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, включення у суспільне життя, як активної і дійової сили. Термін “соціалізація” стосується лише людського суспільства і означає найвищий щабель у розвитку біологічної і психологічної адаптації людини щодо навколишнього середовища. У людському суспільстві біологічна адаптація відтісняється на задній план, поступаючись місцем свідомій і цілеспрямованій соціалізації людини, яка

практично здійснюється шляхом включення особи до певних соціальних груп [12].

Розуміння взаємозв'язків та взаємопереходів процесів адаптації та соціалізації лягло в основу розробки адаптивно-розвиваючої концепції соціалізації.

Сутність адаптивно-розвиваючої концепції соціалізації полягає в розгляді соціалізації як взаємодії людини, що триває все її життя, з навколишнім середовищем шляхом (за допомогою) адаптації, що змінюють одна одну, у кожній зі сфер її життєдіяльності. Усяка адаптація як особлива діяльність людини, що пов'язана із засвоєнням чергової нової соціальної ситуації (суб'єктивно нової для конкретного індивіда), додає їй соціального досвіду (що об'єктивно існує як елемент культури цього суспільства) і тим самим підвищує рівень її соціалізації. Подальша адаптація індивіда, спираючись на новий вищий рівень його соціалізації, відбувається ефективніше, уможливлуючи його швидше підняти на чергову сходинку соціалізації. Під час сукупної взаємодії індивіда із соціальним середовищем (а отже, і впливу індивіда на суспільство в напрямку задоволення своїх соціальних потреб) здійснюються переміни в суспільстві в бік більшої орієнтації на людину, сукупність її соціальних інтересів. Отже, реалізується другий бік неподільного процесу соціалізації – соціалізація суспільства. Очевидно, що соціальна адаптація і соціалізація – це нерозривні в своїй єдності процеси, що доповнюють один одного й мають у своїй основі (як і всяка взаємодія в природі) обмін інформацією, енергією та речовиною, проте різняться як змістовними, так і тимчасовими параметрами.

На нашу думку, викладена концепція соціалізації створює передумови для найповнішого та найадекватнішого розкриття місця й ролі виховання в процесі становлення особистості, дає змогу скоригувати (а в чомусь повному визначити) цілі й функції виховання на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Насамперед слід урахувати, що адаптивно-розвиваюча концепція спирається на взаємодію біологічного, психологічного та соціального механізмів адаптації, що дає змогу орієнтуватись у виховних впливах на цілісну людину з урахуванням конкретних станів та відхилень на кожному з рівнів.

Ця модель соціалізації охоплює всі сфери життєдіяльності індивіда, вона практично збігається за структурою з основними напрямками виховання. Тим самим створюється можливість для найповнішої реалізації одного з найважливіших принципів організації виховання – комплексності.

До того ж можливість орієнтувати форми та методи виховання згідно з різними періодами соціалізації індивіда повніше забезпечить підхід до організації виховання.

Адаптивно розвиваюча модель соціалізації на сонові механізму засвоєння нових соціальних ситуацій орієнтує на виховання творчої мобільної особистості, що особливо важливо в період кардинальних змін в усіх сферах життя суспільства [25].

З урахуванням того, що завдяки успішній соціалізації можна забезпечити такий розвиток та взаємодію людини та суспільства, що найбільшою мірою спрямовані на самореалізацію індивіда забезпечення взаємодії між людьми шляхом соціальних ролей, а також збереження суспільства передаванням новим членам цінностей та взірців поведінки, роль виховання можна визначити такими функціями:

1. Разом з іншими інститутами соціалізації сприяти створенню в суспільстві умов для успішного розвитку соціалізації.

2. У результаті виховання є одним з найважливіших засобів реалізації та оптимізації процесу соціалізації, як цілеспрямоване керування процесом розвитку особистості.

Воно частина процесу соціалізації, що відбувається під певним педагогічним контролем. Створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, як особистості та

індивідуальності й становить те головне, що надає вихованню гуманістичного характеру.

Соціалізація ж, у свою чергу, прилучаючи індивіда до соціокультурних цінностей, створює практичне середовище духовний та предметний простір виховання, надаючи тим самим вихованню реального життєвого змісту.

На завершення підкреслимо, що адаптивно-розвиваюча модель соціалізації спирається на знання про соціальні механізми адаптації людини, критерії та методику оцінювання ефективності її розвитку. Регулярні конкретно-соціологічні виміри результативності розвитку адаптації дають змоги коригувати розвиток процесу соціалізації.

Отже, зробимо деякі узагальнення та висновки. Адаптація школярів є складним соціально зумовленим явищем, для якого характерна діалектично суперечлива єдність трьох рівнів адаптивної поведінки дитини: біологічного, психологічного та соціального при подвійній визначальній ролі останнього.

Адаптація є спричиненою змінами у взаємодії дитини із навколишнім середовищем діяльністю, пов'язаною з оптимізацією цієї взаємодії за допомогою виконуваної на основі оцінювання характеру змін корекції поведінки дитини та навколишнього середовища.

З цього ми бачимо, що адаптація є складовим елементом механізму соціалізації, що відбувається як сукупність адаптацій до різноманітних життєвих ситуацій, під час яких нагромаджується соціальний досвід, засвоюються норми та цінності. Кожна адаптація збагачує соціальний досвід, полегшує подальшу адаптацію дитини. У цьому суть адаптивної – розвивальної моделі соціалізації.

1.2. Фізіологічні і психічні аспекти соціальної адаптації п'ятикласників

Щодо широкого підходу, то в його сонові лежить розуміння детермінованості всіх рівнів соціальної адаптації дитини біологічного, психологічного та власне соціального. У такому контексті адаптація розглядається як вид взаємодії особистості (або соціальної групи) із соціальним середовищем, під час якої узгоджуються вимоги й очікування її учасників та яка містить решту рівнів взаємодії: біологічний, психологічний та ін. А отже, шкільна адаптація перебуває в тісному взаємозв'язку з соціальною, особливо для учнів початківців [39]

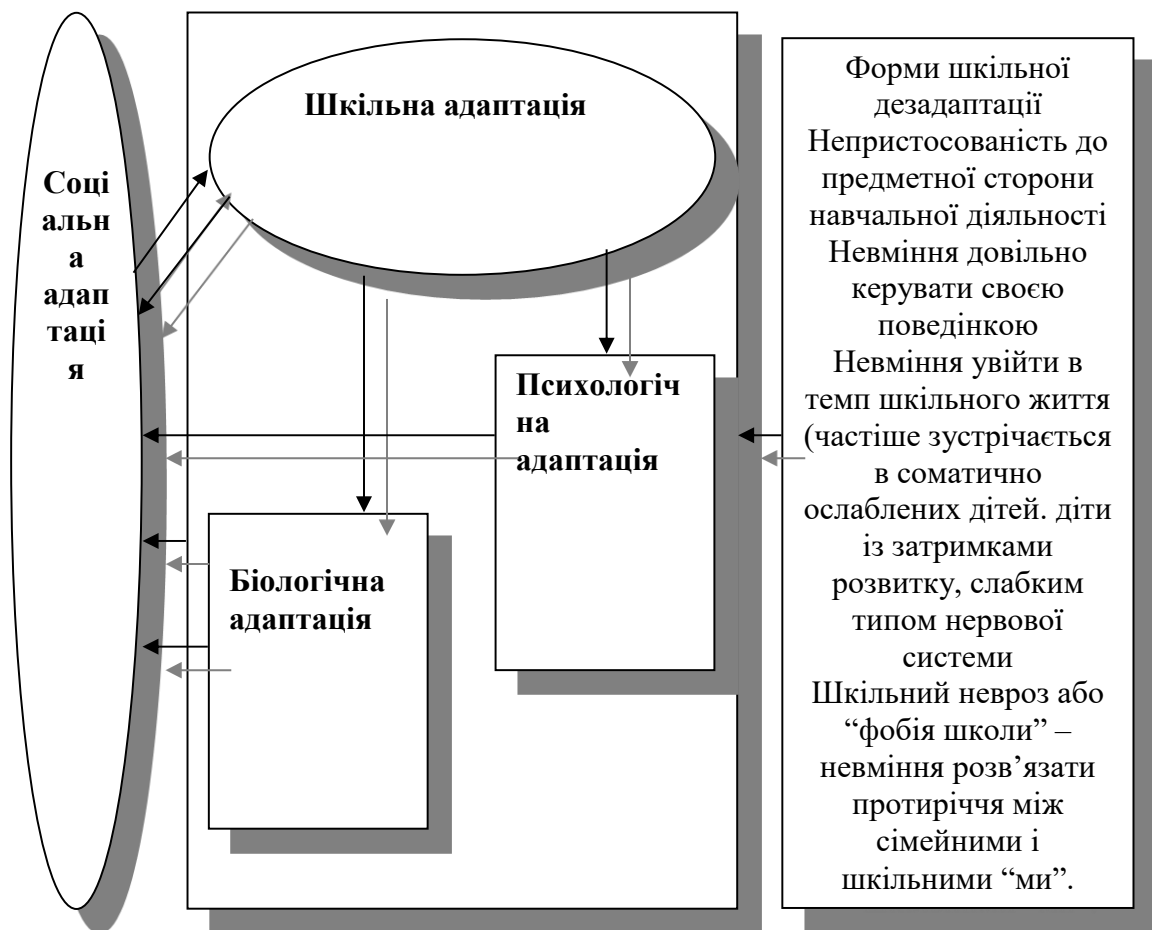


Рис.1.2 Схема взаємозв'язку соціальної адаптації з школою

Стан здоров'я школярів є одним із головних критеріїв перебігу адаптації.

Процес фізіологічної адаптації дитини до школи можна розділити на кілька етапів або періодів, кожен із яких має свої особливості і характеризується різною мірою напруження функціональних систем організму. Те, як проходить цей процес, які зміни в організмі дитини наявні при адаптації до школи, протягом багатьох років вивчали спеціалісти в галузі медицини, а саме Березин, Ф.Б. Ці комплексні дослідження включали вивчення показників вищої нервової діяльності, розумової працездатності, стану серцево-судинної системи, системи дихання, ендокринної системи, стану здоров'я, успішності, режиму дня, навчальної активності на уроках. Таке комплексне і всебічне вивчення змін, що відбуваються в організмі, поряд з оцінкою стану здоров'я та найважливіших педагогічних аспектів навчання дало можливість отримати достатньо повну картину процесу адаптації [7].

Виділяють три основних етапи адаптації:

Перший етап – орієнтовний, коли у відповідь на весь комплекс нових впливів, пов'язаних із початком систематичного навчання бурхливо реагують усі системи організму. Ця “фізіологічна буря” триває два-три тижні. На цьому етапі організм дитини витрачає все, що в нього є, та іноді і “бере у борг”, що свідчить про надзвичайно високу “ціну” плати за цей період. Тому вчителю важливо пам'ятати про дану особливість.

Другий етап – “буря” вгамовується, “ціна” знижується. Помітне нестійке пристосування, коли організм шукає і знаходить певні отримані (або близькі до отриманих) варіанти реакцій на ці впливи.

Третій етап – період відносно стійкого пристосування. Коли організм знаходить найбільш оптимальні варіанти реагування на навантаження, які вимагають меншої напруги всіх систем. Яку б роботу не виконував школяр, чи то розумова робота із засвоєнням нових знань, чи то статистичне навантаження, чи то психологічне навантаження спілкування у великому

колективі, кожна із систем організму повинна відреагувати своїм напруженням, своєю роботою. Тому чим більша напруга буде “видавати” кожна система, тим більше ресурсів витратить організм. Але можливості дитячого організму далеко не безмежні, а тривала, напруженість пов’язана з ним утома і перевтома можуть завдавати значні шкоди здоров’ю дитини [75].

Розгляд фізіологічних аспектів адаптації дає можливість здійснювати управління процесом навчання, сприяє розумінню вчителем можливості уникнення надмірної інтенсифікації навчальної праці. Відповідно до цього необхідно будувати весь педагогічний процес так, щоб не завдавати збитків здоров’ю кожної дитини. Не слід також забувати, що готовність дітей до систематичного навчання різна, різний стан їхнього здоров’я, отже, процес адаптації в кожному окремому випадку буде різним [38].

Тривалість усіх трьох фаз адаптації 5-6 тижнів, причому найбільш складним є період між першим і четвертим тижнем.

Що ж відбувається в організмі дитини в перші дні навчання? Філіпов М. зазначають, що передусім – спостерігається низький рівень і нестійкість працездатності, дуже високий рівень напруження серцево-судинної системи, симпатoadреналінової системи організму між собою. Тільки на 5-6 тижні спостерігається стабілізація показників працездатності, знижується напруження головних систем організму, що забезпечують життя людини, тобто настає відносно стійке пристосування до всього комплексу навантажень, пов’язаних із навчанням. Дослідники Філіпов М. звертають особливу увагу на залежність процесу адаптації до школи від стану здоров’я адаптації до нових умов життя буде відбуватися по різному [71].

Велике значення мають такі фактори, як особливості життя дитини в школі (наскільки різко відрізняється звичайний для неї режим від молодшого шкільного).

Одним із головних критеріїв, що характеризують перебіг адаптації до систематичного навчання, є стан здоров’я дитини і зміна його показників під впливом навчального навантаження. Існують показники, за якими вчитель і

батьки можуть визначити порушення стану здоров'я. Одним із важливих показників, який легко контролюється, є маса тіла. Ще один дуже інформативний показник артеріальний тиск [73].

Режим навчальних занять і ступінь навчального навантаження насамперед впливає на стан нервової системи дітей. У дітей із певними порушеннями нервово-психічної системи дуже важко проходить адаптація до середньої ланки в школі. Практика показує, що протягом першого півріччя погіршення нервово психічного стану дітей більш виражена, тому варто звертати увагу на будь-яке порушення поведінки школяра – роздратованість, надмірну збудженість, в'ялість, апатію. Такі діти потребують особливої уваги, індивідуального підходу.

Успішна адаптація до шкільного життя залежить від рівня готовності дитини до зміни вчителя в п'ятому класі, сформованості основних передумов навчальної діяльності. Чим краще готовий організм дитини до всіх змін, пов'язаних із початком до нового етапу навчання в школі, подолання труднощів, яких не уникнути, тим легше вона їх подолає, тим спокійнішим буде процес пристосування до школи. Практика показує, що у дітей, не готових до систематичного навчання, набагато важче і триваліше проходить адаптація, пристосовування до школи. Тобто, фактично “неготові” діти – це контингент ризику мати найбільші труднощі, ризик невстигання, ризику поглиблення вже наявних відхилень в стані здоров'я або захворіти від надмірних навантажень і перевтомлення.

Саме тому такі діти вимагають особливого підходу і особливої уваги вчителя. Як показують багаторічні дослідження цієї проблеми готовність дитини визначається її фізичним і психічним розвитком, станом здоров'я, розумовим і особистісним розвитком, тобто велике значення має весь комплекс факторів [65]

Фізична готовність до навчання характеризує функціональні можливості і стан здоров'я. Оцінюючи стан здоров'я дітей, слід враховувати

такі показники, які представлені нижче в системі нервово-психічного розвитку.

Таблиця 1.1

Показники фізичної готовності дітей до навчання



У наслідок психологічного вивчення дітей, що часто хворіють, було виявлено:

- 31% із затримкою психічного розвитку;
- 17% з низьким рівнем інтелектуального розвитку;
- 24% із середнім рівнем інтелекту;
- 28% із високим рівнем інтелекту.

Спеціальна готовність до навчання. Рівень здібностей дитини щодо читання, письма й лічби. Здібність або передумови в оволодінні спеціальними знаннями й навичками психологи називають “провідними навичками”, які вони отримують у навчальній школі.

Психологічна готовність до навчання. Вона передбачає готовність розумову, мотиваційну, емоційно-вольову й соціальну. Проаналізуємо

складові компоненти психологічної готовності, оскільки рівень їх розвитку обумовлює успішність адаптації дитини до школи, її навчальні успіхи [78].

Інтелектуальна готовність до навчання – це достатній рівень розвитку деяких пізнавальних процесів. Можна сказати, що інтелектуальна зрілість відображає функціональне дозрівання структур головного мозку. Але розумова готовність дітей не зводиться тільки до оволодіння певною сумою знань про навколишнє середовище, а включає мислительні дії та операції. Тому вона визначається як уміння дошкільнят розв’язувати прості задачі, робити звуковий аналіз слова або зв’язно розповідати про зображення на картці, так і тим, якою мірою їм доступні операції аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення дій тощо. Важливим є не стільки обсяг знань дитини, скільки їх якість, ступінь усвідомлення, чіткість уявлень [38]

Мотиваційна готовність до навчання – характеризується наявністю в дитини бажання навчатися. Прагнення до діяльності, що має суспільне значення до нової соціальної позиції. Якщо у дитини сформовано бажання навчатися в школі, що ґрунтується на адекватних уявленнях про неї про її вимоги, то це сприятливий фактор. Який забезпечує нормальний перехід до навчальної діяльності. Прагнення до школи заради зовнішніх атрибутів свідчить про недостатню мотиваційну готовність дитини до школи. У такому випадку дитина виявляється не готовою до труднощів навчання. Швидко розчаровується в шкільних справах, а це негативно позначається на процесі адаптації, на навчальних досягненнях учнів.

Визначну роль мотивації готовності дитини до шкільного навчання підкреслює у своїх роботах Гільбух Ю.З., Коробко С.Л. Кондратенко Л.О. Вона виділяє дві групи мотивів навчання [21]:

- широкі соціальні мотиви навчання, або мотиви пов’язані “...з потребами дитини у спілкуванні з іншими людьми, з бажанням учня зайняти певне місце в системі доступних йому суспільних відносин”;

- мотиви, пов'язані безпосередньо з навчальною діяльністю, або "... пізнавальні інтереси дітей, потреба в інтелектуальній активності і в оволодінні новими вміннями, навичками і знаннями" [21].

У структурі мотиваційної сфери п'ятикласника представлені різні мотиви, але лише якийсь один може домінувати.

У випадку домінування соціальних мотивів навчання дитина прагне до школи, щоб зайняти в суспільстві нову позицію, позицію школяра. Пізнавальна потреба виражена у неї слабо, тому в школі дитину цікавлять не знання, які дає вчитель, а виконання ролі учня, яке задається новою соціальною позицією. Саме похвала вчителя вмотивовує навчальну діяльність дитини. Але як тільки ця позиція стане для нього звичною і йому вже не треба буде підтвердження, що він добре справляється зі своєю роллю, похвала вчителя перестане справляти мотивуючий вплив, то в учня будуть спостерігатися труднощі в навчанні.

У випадку домінування пізнавальної мотивації діти прагнуть дізнатися в школі багато цікавого, нового. Але якщо на уроках їм стане не цікаво, то вони можуть відволіктися і зайнятися сторонніми справами. Діти з домінуванням пізнавальної мотивації, але слабо вираженими соціальними мотивами навчання можуть опинитися менш готовими до шкільного навчання, ніж діти з домінуванням соціальних мотивів навчання.

Повноцінна навчальна мотивація повинна включати і пізнавальні мотиви, і широкі соціальні мовити, але індивідуальність кожної дитини проявляється в домінуванні якогось із цих мотивів усередині навчальної діяльності. [5]

Емоційно-вольова готовність дитини до навчання – визначає вміння регулювати свою поведінку в достатньо складних ситуаціях, пов'язаних із напруженням, переживаннями.

Д.Б.Ельконін вважав, що довільна поведінка народжується в рольовій грі в колективі дітей, яка дає можливість дитині піднятися на вищий рівень розвитку. Адже, без сумнівів, процес навчання в школі із перших кроків

спирається на певний рівень розвитку довільної поведінки. Зміна соціального статусу й нормальна адаптація в нових умовах багато в чому визначається рівнем вольового розвитку [32].

Зі вступом до школи змінюється зміст і характер ставлення дитини до оточуючого світу і до самої себе. Вона усвідомлює особливу важливість навчальної діяльності – це суспільно-значуща діяльність (людина вчиться, щоб стати корисною суспільству, навчання – це державна справа). Учень має нові обов'язки, за виконання яких звітується перед суспільством в особі вчителя: регулярно ходити до школи, робити уроки, не запізнюватися, виконувати правила для учнів тощо. Система Дитина – Дорослий якісно змінюється, диференціюється. У стосунках Дитина-Вчитель діє мораль однобічної поваги, слухняність. Вчитель – центральна персона не тільки на уроці, а на певний час у всьому житті дитини. Цим і характеризується в першу чергу “внутрішня позиція учня” (Прищепа О.). Вчитель носій та еталон усіх тих соціальних норм, які повинен засвоїти учень. Вчитель має незаперечний авторитет і є моделлю поведінки дітей. Тільки він ставить до дитини вимоги, перевіряє якість їх виконання, оцінює – чим і створює умови для подальшої її соціалізації, доводить поведінку до певної стандартизації в системі соціальних обов'язків та прав. Взаємини між учителем та школярем будуть не на основі емоційних контактів (як це було в навчальній школі та дитсадку між вихователем-вчителем та дитиною), а на основі виконання учнем соціальних норм, правил для учнів, обов'язків школяра. Добра поведінка та успішність у навчанні конструюють відносини із батьками, з товаришами з класу [57].

Таким чином, емоційний стан учні не тільки в класі, а й удома, і в спілкуванні з товаришами визначає вчитель. Оцінюючи його на уроках у школі. Вперше взаємини між дитиною і вчителем стають взаєминами між дитиною і суспільством. Кожен учень чутливо ставиться до оцінок учителя. І якщо останній до одних ставиться поблажливо, а до інших суворо. Система

вчитель-учень руйнується зсередини: до вчителя виникає образа, недовіра, навіть злість.

Соціальний статус дитини в групі товаришів багато в чому залежить також від успіхів її в учінні, від оцінного ставлення до неї вчителя.

У багатьох сім'ях теж у першу чергу цікавляться, яку оцінку одержала дитина в школі, взаємини між дитиною і батьками визначаються успіхами чи невдачами в навчанні. Хоча з новими обов'язками дитина набуває і нові права.

Змінюється система відносин з ровесниками (Д-Д). Підпорядкування кожного учня загальним правилом – це в першу чергу ставлення до групи, до класу. З'являються нові соціальні ролі й нові офіційні стосунки між дітьми (староста, черговий, відповідальний та інший). Формується дитячий колектив, який відіграє важливу роль у соціалізації особистості кожного її члена. Встановлюються міжособистісні стосунки, які визначаються якостями особистості, вмінням спілкуватися.

Отже, школяр повинен зайняти дві соціальні позиції: стосовно вчителів стосовно членів свого класу. Ці позиції не повинні вступати в протиріччя (наприклад, учитель високо оцінює одні якості, а діти – зовсім інші). Якщо спочатку коло вимог до кожного визначає вчитель, то з розвитком групи розвиваються вимоги до кожного з боку дитячого колективу. Емоційна децентрація допомагає молодшому школяреві взаємодіяти з ровесниками на принциповому рівноправ'ї, тобто мати власну думку та емоційну оцінку того, що відбувається в групі. Задоволення від спільних занять, бажання бути разом з усіма допомагає переборювати труднощі, що пов'язані з різницею в намірах, бажаннях у думках.

Учитель сприяє формуванню дитячого колективу, навчає дітей з перших днів навчання виявляти один до одного уважність, готовність надати допомогу, працювати разом, будувати співробітництво.

Група є середовищем народження ініціативної поведінки й у пізнавальній сфері, якщо вчитель використовує групові форми праці, вміло спрямовує зусилля кожного на спільне вирішення навчальних завдань.

Виникає і нове ставлення учня до самого себе (гордість, радість, смуток, образа, прикрість та ін., що значною мірою визначається успіхами у навчанні). У школярів вимоги до інших більш суворі, оцінки більш категоричні, ніж оцінка себе. Коли стикається бажання та обов'язок “хочу” та “треба”. Дитина частіше додержується бажань. Але внутрішнього конфлікту, мук сумління не виникає. Дитина виправдовує себе: “Я цього не хотів зробити”, або “Я не знаю, як це вийшло”. І так на довільному рівні вчиняє завжди “Як треба”, а на мимовільному – слухає своїх намірів, саме тому виникає неузгодженість мотивів реальних та тих, про які говорять. Про вчинки товаришів теж судять за їх наслідками, в мотиви не вникають. Самооцінка частіше завищена, хоча більш критична ніж у дошкільників [40]

Соціальна готовність дитини з молодшої школи до середньої ланки – уміння будувати взаємовідносини із дорослими і ровесниками. Цей комплект готовності включає в себе формування у дітей якостей, завдяки яким вони мали б можливість спілкуватися з іншими дітьми, вчителем.

Дитина приходить до школи, класу, де учні зайняті спільною справою, і їй необхідно володіти достатньо гнучкими способами встановлення взаємовідносин з іншими дітьми, необхідні уміння зрозуміти і прийняти умовність спілкування, правила і норми поведінки. Школяру необхідно буде включатися у нові відносини з ровесниками, навчитися працювати колективно і в певно темпі.

Таким чином, даний компонент передбачає розвиток у дітей потреби спілкування з іншими, уміння підкорятися інтересам, звичаям, нормам поведінки дитячої групи; розвиток здібності справлятися із роллю школяра в ситуації шкільного навчання. Основними сторонами психологічної готовності за дослідженням Кравцових є: ставлення до дорослого, ставлення до ровесника, ставлення до самого себе. Слід зазначити, що довільність у

спілкуванні з дорослими необхідна дітям для успішної реалізації навчальної діяльності, нормальної адаптації до школи. Розвиток певного рівня спілкування з ровесниками має для дитини не менш важливе значення для подальшого учіння, ніж розвиток довільності у спілкуванні із дорослими. По-перше, певний рівень розвитку спілкування дитини з ровесниками дає їй можливість адекватно діяти в умовах колективної діяльності. По-друге, спілкування з ровесниками дуже тісно пов'язане з розвитком навчальних дій.

Дослідники проблеми готовності дитини до переходу до середньої ланки в школі вважають за необхідне проводити своєчасну діагностику психологічної готовності школяра як один із головних видів профілактики можливих труднощів в адаптації до переходу, в навчанні і розвитку. Адже шкільна дезадаптація настає або у випадку психічного недорозвинення дитини, або за наявності таких індивідуальних особливостей, які заважають учню нормально спілкуватися і розвиватися в школі. Звідси зрозуміло, що діагностика розвитку дитини необхідна для здійснення профілактики шкільної дезадаптації.

Таким чином, діагностики готовності дитини п'ятикласника є одним із головних видів профілактики можливих труднощів в адаптації до 5-го класу в навчанні й розвитку. У дітей із низьким рівнем готовності до навчання набагато важче і триваліше проходить період адаптації, пристосування до школи, у них набагато частіше проявляються різні труднощі навчання.

Не менш важливим є вплив стилю педагогічного спілкування на психологічну адаптацію дитини.

Зверніть увагу на класифікацію стилів спілкування вчителя з учнями, що не сприяють адаптації переходу до середньої ланки. Її пропонує болгарський вчений Гаряча С. А.:

- авторитарно-демократичний (учитель “Диктує” вимоги, не стимулює ініціативу і самостійність вихованців);

- зневажливе ставлення до дітей (учням дають грубі, образливі характеристики, вселяється безнадія);

- скандальний (характеризується тим, що вчитель нестриманий, підвищує голос до крику; голосно робить зауваження. Рідко хвалить дітей. акцентує увагу на вадах);

- непослідовний (характеризується тим, що у вчителя ставлення до дітей неоднакове: має “Мазунчиків” і учнів, яких не любить) [19].

Усі названі стилі спілкування негативно впливають на емоційний стан дітей. І передусім тоді, коли учні переживають деякі труднощі в навчанні.

Результати досліджень особливостей адаптації п'ятикласників Баженова Л., показала пряму залежність між стилем спілкування вчителя з дітьми і особливостями адаптації.

У тих вчителів, з активно-позитивним стилем взаємин (тепле, чуйне, материнське ставлення до кожного школяра) адаптація, як правило, за винятком хворобливих дітей проходила успішно (1-1,5 місяці). У таких класах між дітьми створювалися добрі взаємини; першокласники з бажанням ходили до школи. Зауваження щодо поведінки дітей бували, проте вчені намагалися апелювати до позитивних якостей вчителів. Учителі намагалися найкраще виявити індивідуальні особливості дітей уже в перші місяці навчання, щоб спираючись на них, допомогти учням адаптуватися до школи і вимог [5].

Нажаль, окрім активно позитивного стилю взаємин, були зафіксовані й небажані: авторитарно-диктаторський, скандальний, непослідовний, зневажливий. Тоді адаптація проходила складніше, у багатьох випадках відбувалася дезадаптація. Дітям за таких умов важко було справлятися із завданням, бо їх сварили і вони переживали негативні емоції. У відповідь в учнів спостерігалася реакція тривоги і невпевненості.

Помилки у спілкуванні педагога зі школярами призводили до негативних проявів у поведінці дітей. Під впливом постійної авторитарності вчителя, зосередження його уваги лише на недоліках дітей, в останніх

формується боязливо негативне ставлення до людей. Нездоровий клімат спілкування призводить до значних проблем у морально-емоційному розвитку дітей. негативно впливає на загальну спрямованість особистості виховання призводить до створення різних варіантів дезадаптації та некомпетентних позицій у спілкуванні, не сприяє формуванню таких важливих компонентів взаємин, як співпереживання, взаєморозуміння, контактність, чуйність [36].

Таким чином, авторитарно-диктаторський, зневажливий стилі спілкування вчителя з вихованцями взагалі неприпустимі, оскільки вони найнегативніше впливають на формування особистості. Тільки за умов активно-позитивного впливу вчителя на дітей у них формується впевненість у собі і в своїх можливостях, надійність і захищеність, уміння легко налагоджувати взаємини з ровесниками, слухати інших, бачити позитивні риси та вади, як свої, так і товаришів. Це вказує на те, що дитина входить у ритм дорослого шкільного життя без психологічних перевантажень, нервувань, тобто вона позитивно спрямована на все, що вимагає від неї школа.

Татенка В.А., Титаренко Т.М., вивчаючи особливості стилю спілкування педагога з п'ятикласниками, говорить про психологічну підготовленість учителя до роботи з ними. Вона зазначає, що вчитель у своїй роботі повинен тримати орієнтир на доцільний стиль взаємин з учнями, допомагати дитині успішно адаптуватися до нового шкільного життя [64].

У початковій ланці легше, ніж у середній та старших ланках, вдається дотримуватися стилю жорсткої дисципліни, або імперативного. Авторитарного. Учитель одразу ж висуває низку вимог, підпорядкування яким з боку дітей та їхніх батьків має бути основною умовою, що забезпечить позитивне або негативне ставлення до того чи іншого учня. Тобто сувора дисципліна об'єктивується як основна мета навчально-виховного процесу. За такого стилю спілкування у дітей формується почуття незахищеності, тривожності невпевненості. Позиція учителя Нечаї їм

можливості зблизитися з ним, взаємини втрачають довірчий характер, доброзичливість. Такий стиль роз'єднує і самих дітей, не сприяє процесу успішної адаптації до нової ланки .

У практиці шкільних стосунків учителя з учнями набагато рідший ніж авторитарний, спостерігається ліберальний, або так званий анти авторитарний, стиль спілкування. Це стиль байдужості, потуральник стиль. За такого стилю атмосфера в класі, на уроках, перервах під час різних режимних моментів стає некерованою. Зовнішня нетерплячість учителя, яка може виявитися простою беспорядністю, страхом перед дітьми або байдужістю, не забезпечує виховання у них організованості, усвідомлення вимог навчальної діяльності, оволодіння нормативами поведінки, переживання задоволення від успішного виконання своїх обов'язків – не сприяє успішності адаптації дитини до шкільного життя.

Учителю слід віддавати пріоритет гуманістичним, демократичним принципам управління навчально-виховним процесам, оскільки вони повною мірою забезпечують успішний перебіг процесу адаптації. Завдяки демократичному стилю спілкування створюються умови для різнобічного і повноцінного розвитку особистості. Формування оптимістичної Я-концепції на високих духовних засадах. Діти, які виховуються в умовах демократичного стилю, вчать самостійно обирати найдоцільніші, зручні для себе і для інших, цікаві форми виконання завдань, Вони привчаються до пошуків, творчості, оригінальних рішень, не боячись помилитись, оскільки розраховують на взаєморозуміння з боку вчителя та однокласників. І саме за керівництва у демократичного стилю в учні розвивається почуття власної відповідальності, прагнення до шляхетної моральної поведінки у школі й поза нею.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу та вивчення педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми можна зробити висновок, що проявами дезадаптації в початковий період навчання є:

- швидка стомлюваність, спад працездатності на кінець дня, тижня;

- підвищена тривожність, плаксивість;
- неадекватна поведінка;
- невміння будувати стосунки з дітьми та дорослими;
- неспішність у навчанні.
- Шкільна дезадаптація проявляється у таких формах:
- непристосованість до предметної сторони діяльності;
- нездатність керувати своєю поведінкою;
- нездатність прийняти тем шкільного життя;
- шкільний невроз, або “фобія школи”

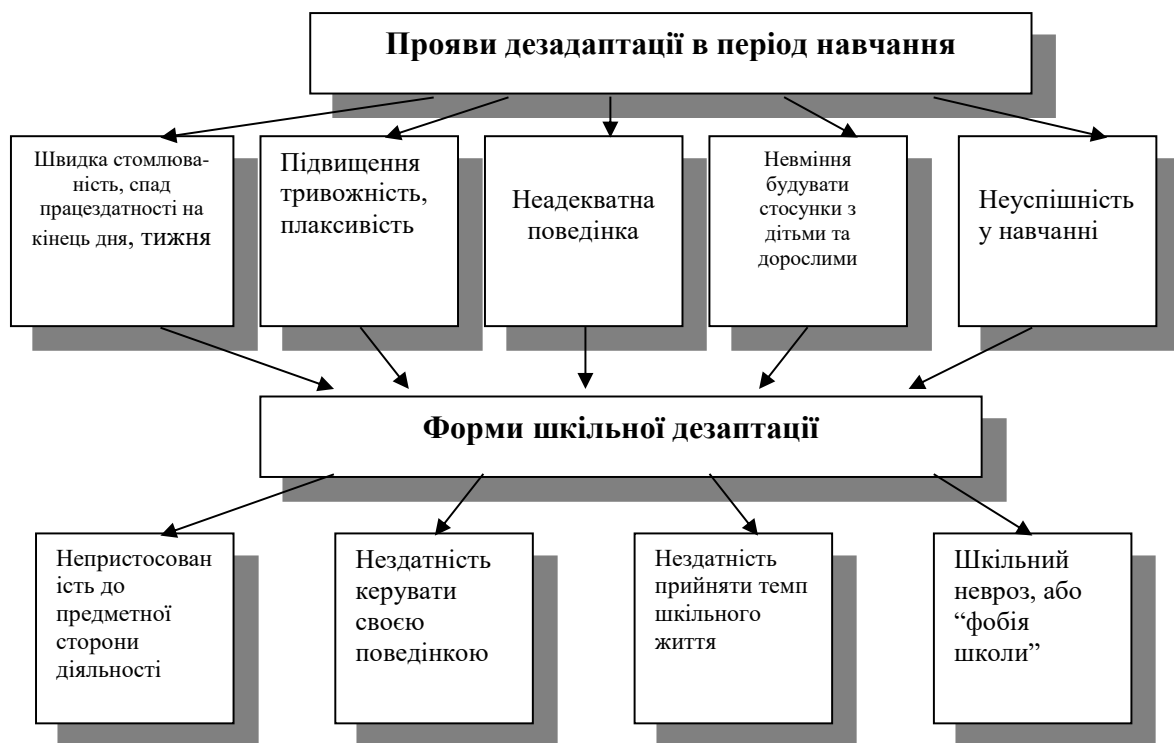


Рис. 1.3 Схема проявів і форми шкільної дезадаптації

Аналіз проблеми дезадаптації дає можливість виділити також найважливіші чинники, що впливають на успішність процесі адаптації до школи:

1. рівень готовності дитини до переходу на наступну ланку (фізичної, соціальної, психологічної);
2. стан здоров'я;
3. психологічні особливості (слабкий тип нервової системи, підвищена сензитивність, надмірна збудженість);
4. особливості розвитку (несформованість емоційно-вольові сфери, слабка саморегуляція поведінки);
5. неправильне виховання в сім'ї (егоцентричний тип виховання, несприйняття дитини, гіперсоціальне виховання, тривожно-підозріле);
6. стиль спілкування вчителя з учнями (авторитарний, демократичний, ліберальний, скандальний, непослідовний тощо).

Дані чинники ми подаємо в схемі (див. Додаток 1).

Практичне дослідження впливу зазначених чинників на процес адаптації учнів до переходу на наступний рівень є необхідною умовою розвитку продуктивної активності та творчої дитини. Вивчення цих показників відкриває можливості розробки стратегії індивідуалізації навально-виховної роботи з дітьми та психолого-педагогічних рекомендацій щодо подолання різних форм дезадаптації в молодших школярів. Це є актуальним завданням сучасної школи, робота якої спрямована на гармонійне формування особистості, створення сприятливих умов для самореалізації кожної дитини.

Одночасно із психофізіологічною адаптацією відбувається. Психологічна адаптація першокласника до школи. Дослідження Березин Ф.Б. показали, що тільки у 56% дітей адекватна форма такої адаптації. Серед інших 30% - діти з нестійкою адаптацією, для яких характерна підвищена стомлюваність, захворюваність, порушення сну, схильність до страхів, 14% - діти з порушенням форм соціально-

психологічної адаптації, яка виражається в низькому рівні, засвоєння навчальної програми, проблемах поведінки, труднощах у встановленні контактів з учителями і ровесниками. Цими дослідженнями встановлено, що труднощі адаптації дитини до школи обумовлені її особистісними властивостями. Виділено кілька особистісних типів, серед яких 35% дітей складають так званий гармонійний тип. Ці діти не відчують труднощів в навчанні, добре оволодівають програмою, прагнуть до високих результатів. У психологічному плані це інтелектуальні, товариські і впевнені в собі діти, з достатньо розвиненим самоконтролем [7].

На початковому етапі адаптації важливе значення має характер ставлення вчителя до учня. Взаємовідносини в системі “учитель-учень” визначають психологічну адаптацію дитини до школи.

Основними показниками психологічної адаптації дитини до переходу з навчальної школи до середньої ланки є формування адекватної поведінки: встановлення контактів з учнями, з учителем; оволодіння навичками навчальної діяльності.

14% дітей у яких соціально-психологічна адаптація пов'язана зі значеними труднощами; крім того, вони не засвоюють навчальну програму, у них – негативні форми поведінки, різка поява негативних емоцій. Саме на таких дітей частіше скаржаться вчителі, діти, батьки (вони “заважають працювати в класі”). Ці діти не усвідомлюють специфічної позиції вчителя і свій статус учня. Такі діти не готові до навчання в школі, вони не вміють на даному етапі свого розвитку зрозуміти умовність відносин учителя й учня.

Неправильна поведінка педагога, об'єктивні труднощі адаптації призводять до виникнення шкільного стресу, а деякі і до неврозу, страхів. Як зазначає Р.В. Овчарова, “шкільний стрес” – це таке порушення психічного стану, яке призводить до різного погіршення стану здоров'я і не дає можливості учню успішно справлятися з навчальним навантаженням, нормально спілкуватися. Слід зазначити, що соціальна позиція школяра, яка накладає на нього почуття відповідальності, обов'язку, може спровокувати

появу страху “бути не тим”. Дитина боїться не встигнути, запізнитися. Зробити не так, не те, бути засудженою і показаною.

Джерело страху невідповідності – у несформованому у дитини вмінні оцінювати свої вчинки з точки зору моралі, яке лежить в основі почуття відповідальності. що формується. Адже середній шкільний вік – це найбільш сприятливий період для його формування. Тому, якщо воно активно формується, то ймовірність виникнення страху невідповідності в цьому віці знижується.

Значна роль у формуванні самостійності належить сім’ї. Адже відсутність зовнішніх норм, обмежень є причиною виникнення дезадаптації до школи, яка проявляється у нездатності керувати своєю поведінкою.

Діти відчують труднощі адаптації в шкільному колективі і страх перед учителем. В основі цього страху лежить страх зробити помилку і бути осміяними.

Як зазначає Боярин Л.В., іноді страх перед школою викликаний відсутністю навичок спілкування, конфліктами з ровесниками, страхом проявів фізичної агресії з їх боку. Особливо це характерне для емоційно чутливих, соціокультурно і педагогічно занедбаних дітей. У них часто виникає соціальна дезадаптація, яка вказує на відгородженість, ізольованість у шкільному колективі. Тому завдання учителя буде надання допомоги дитині в успішній адаптації в колективі ровесників. І тому, на адаптацію вихованців до школи і шкільних вимог, на їх емоційний стан, бажання вчитися впливає характер спілкування учителя з молодшими школярами. Особлива увага приділяється тим стилям, які не сприяють адаптації до нової ланки, які впливають на емоційний стан дітей. І передусім тоді, коли учні переживають деякі труднощі в навчанні. [12]

Актуальним завданням сучасної школи є робота, яка спрямовує своє русло на гармонійне формування особистості, створення сприятливих умов для самореалізації кожної дитини.

1.3. Проблема дезадаптації дітей шкільного віку, форми проявлення і причини дезадаптації

Рання шкільна дезадаптація – негативне явище, що заважає своєчасній повноцінній соціалізації дитини, гармонійному розвитку особистості, перешкоджає подальшій успішності в навчанні, загальній соціально-психологічній адаптації. Тому знаходження шляхів подолання шкільної дезадаптації є важливою і актуальною проблемою для теорії і практики педагогічної науки.

Більшість дослідників виокремлюють шкільну дезадаптацію в “самостійний феномен”, що виникає в результаті невідповідності соціопсихологічного чи психофізіологічного статусу дитин з вимогами нової, соціальної ситуації, тобто ситуації шкільного навчання. Помилкова оцінка характеру та причин труднощів, які виникають в учнів на початку навчання в школі, запізніле виявлення дітей, не готових до навчальної діяльності, породжує більш складні проблеми. Невирішені в дошкільному та молодшому шкільному віці проблеми стають основою для різноманітних відхилень у психосоціальному розвитку на наступних етапах онтогенезу, з особливою гостротою виявляючись у підлітковому віці, коли ефективність колекційної допомоги знижується [11].

Шкільна дезадаптація – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи у формі порушень навчання і поведінки, конфліктних відносин, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, викривлень зовні не проявляються, але дитини досить боляче переживає всі шкільні проблеми (це супроводжується тривогою, відсутністю апетиту та розладам сну), тобто в неї спостерігають реакції як активного, так і пасивного процесу [53]. Це може виявитися у настороженості, невпевненості, плаксивості без причин.

Городнова, Н. М. виділяють такі варіанти шкільної дезадаптації:

Варіант 1. Дезадаптація, що виникає на фоні особливостей навчального процесу школярів середньої ланки. Відомо, що п'ятикласники засвоюють предметних бік навчального процесу – навички та вміння. Коли процес формування навичок та вмінь проходить важко, непродуктивно, учень починає відставати від програми. Це можна помітити на такому симптомі шкільної адаптації, як невстигання. І безперечно, тут величезна провина дорослих (учителя та батьків), бо вони неухважні чи байдужі до того, як у дитини формуються навички і вміння. Навчання – важкий процес для учня, який ще не вміє вчитися. А дорослі часто-густо забувають про те, що кожна дитина неповторна своїми індивідуальними особливостями і не орієнтується в роботі ні на інтелектуальній рівень розвитку, ні на рівень психомоторики.

Варіант 2. Дезадаптація – як невміння дітей довільно регулювати свою поведінку, увагу, адекватно сприймати вимоги. Такі учні виконують завдання не за власною ініціативою, а внаслідок зовнішньої стимуляції (коли їх лають, змушують). Подібне виявляється в емоційних дітей, що відзначаються високою чутливістю, збудливістю, неадекватністю переживань і, відповідно, реакцій. Вони зосереджуються на своїх внутрішніх переживаннях, а отже, виконуючи завдання, роблять безліч помилок, неухважні, загальмовані. Звичайно, це – наслідок сімейного виховання: “вседозволеності”, тобто діти прийшли до школи з дуже низьким рівнем вольової готовності. Отже, з перших днів вони відчують значні труднощі.

Варіант 3. Дезадаптація – як невміння дітей увійти в темп шкільного життя. Ці учні, як правило, соматично ослаблені, часто хворіють, втомлюються, невитримані. Вони пасують перед труднощами, значно недооцінюють свої можливості [24].

Бойчук В. зазначає, що проблема шкільної дезадаптації може проявлятися в різних формах, мати різні причини, наслідки і локус скарг [11].

Перша форма. Не сформованість елементів і навичок навчальної діяльності.

Причина: індивідуальні особливості інтелектуального розвитку, педагогічна занедбаність.

Наслідок: погана успішність.

Локус скарг: погана успішність з усіх предметів, погане читання, відставання з математики, погана пам'ять, неухважність, учень мовчить на уроках, боїться відповідати, хоча знає; невпевненість у собі; тривалість підготовки уроків, тривожність, занижена самооцінка. Пасивність, песимізм; розчарування школою, пропуск уроків, втечі зі школи.

Друга форма. Не сформованість мотивації учіння, спрямованість на інші, позашкільні види діяльності.

Причина: інфантилізм виховання, гіперопіка, несприятливі фактори, що зруйнували позитивну мотивацію (шкільні між особистісні відносини, неадекватне оцінювання навчальної діяльності).

Наслідок: погана успішність і поведінка на фоні достатньо високого рівня пізнавальних здібностей.

Локус скарг: тривога з приводу індивідуально-особистісних якостей – повільності. Інертності, неорганізованості, стомлюваності, некомунікабельності, егоїстичності впертості, агресивності, озлобленості, страхів, брехливості.

Третя форма. Нездатність до довільної регуляції поведінки, уваги, навчальної діяльності.

Причина: особливості сімейного виховання (гіперпротекція або домінуюча гіпопротекція), той самий тип виховання в дитячому садочку і початковій школі.

Наслідок: неорганізованість, неухважність, залежність від дорослих, порушення спілкування. слабка успішність.

Локус скарг: тривога з приводу особливостей поведінки, навчальної діяльності і спілкування дитини з ровесниками і дорослими, нетовариськість. Замкненість, відсутність друзів; невміння дружини із ровесниками; погані відносини з учителями, дитину дражнять у школі, б'ють у класі; погані

відносини між дітьми в сім'ї, відсутність бажання грати з ровесниками, тяжіння до “поганих дітей” нерозуміння дитини.

Гільбух Ю.З., Коробко С.Л. Кондратенко Л.О бачить головну причину шкільної дезадаптації в п'ятих класах у характері сімейного виховання. Якщо дитина приходиться до школи із сім'ї, де вона не відчувала переживання “ми”, то і адаптація до школи проходить важко. Несвідоме прагнення до відчуження, несприйняття норм і правил колективу заради зберігання свого “Я” лежать в основі шкільної дезадаптації дітей, які виховані в сім'ях із несформованим почуття “ми” або в сім'ях, де батьків від дітей відділяє стіна байдужості. Інша причина шкільної дезадаптації п'ятикласників, полягає в тому, що труднощі у навчанні й поведінці усвідомлюються дітьми в основному через ставлення до них учителя, а причини виникнення дезадаптації часто пов'язані зі ставленнями до дитини та її навчання в сім'ї [21]

Вирішення проблеми шкільної дезадаптації пов'язане з ранньою діагностикою симптомів і факторів ризику, з розробкою диференційованих програм колекційного навчання, з пошуком ефективних засобів психолого-педагогічної підтримки вчителів та батьків дезадаптованих учнів.

Вимоги до змісту методів психодіагностики повністю визначаються переліком симптомів та факторів, які за ними стоять. Перш за все, це такі поширені та чіткі ознаки, як порушення шкільної успішності та поведінки. Труднощі в навчанні можуть бути пов'язані з недорозвитком пізнавальної діяльності. Для виявлення цього підбирають методики дослідження рівня та структури інтелектуального розвитку. Доцільно використовувати поетапні процедури, починаючи з компактних скринінгових проб, які можна застосовувати для групового обстеження, та закінчуючи “батарею” відповідних методик.

Неуспішність може бути зумовлена й недостатнім рівнем “соціальної зрілості” дитини. У цьому випадку рекомендується визначити ступінь її

мотиваційної готовності до систематичного шкільного навчання, виконання норм та регламентацій поведінки.

Відхилення у поведінці можуть мати як первинну обумовленість, пов'язану з особливостями нейродинаміки, так і вторинну, яка відображає неадекватні способи компенсаторного реагування дитини на ті чи інші ускладнення в шкільному житті. Об'єктом уваги мають стати діти не з епізодичними, а зі стійкими та достатньо вираженими розладами у поведінці. Це потребує залучення відповідних методів дослідження [28].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Дослідження умов адаптації п'ятикласників

Сучасна практика має доволі розвинений інструментарій вивчення рівня та особливостей психічного розвитку дитини.

Зусиллями фахівців банк діагностичних методик інтенсивно поповнюється, й відповідно розширюються можливості для більш глибокої та багатогранної психодіагностики. Водночас нині широко використовується тести, що не відповідають науковим вимогам. У цьому розмаїтті матеріалу вибрати методика, й коректно застосувати її під час обстеження дитини психологу допомагають професійна відповідальність, фактичні знання та розвинене психодіагностичне мислення.

Не можна залишати поза увагою вплив на якість психодіагностичного обстеження причин, які не залежать від адекватності використовуваного методу. До факторів, які можуть внести відхилення у результати вимірювань при обстеженні п'ятикласників з використанням переважаючої більшості методів діагностування, належать:

- сором'язливість у ситуації спілкування з незнайомою людиною;
- нестійкість уваги;
- недостатньо енергетичне забезпечення довготривалої роботи, що призводить до втоми і втрати інтересу;
- гостра чутливість до позиції діагноста, його доброзичливості;
- підвищена сугестивність;
- підвищена тривожність (трапляється доволі часто);
- можливі відступи від інструкції з усіма заданими умовами;

- не завжди позитивний досвід спілкування дитини у діагностичній ситуації;
- присутність інших людей;
- непридатне для діагностичної роботи приміщення;
- випадкові перешкоди.

У шкільній психодіагностиці використовується здебільшого такі методи, як спостереження за діяльністю та поведінкою учня, бесіди і завдання, тести, методи математичної статистики. Досвідчені діагности, окрім цього, вдаються до оцінювання конкретних продуктів діяльності дитини (творів, розв'язання лінгвістичних та математичних задач, навчального монологу тощо), а також організують експертне оцінювання дітей учителями та батьками.

Кожен із методів відповідно до притаманної йому специфіки допомагає отримати інформацію, потрібну для цілісної характеристики психічного розвитку дитини.

При цьому результати отримані за допомогою різних методів, дають можливість перевірити і уточнити проміжні висновки. Це істотно підвищує достовірність психологічного висновку.

І ще одним не менш важливим є психологічний супровід як метод роботи шкільного психолога.

Теоретичні наставлення на яких ґрунтується психологічний супровід, відповідають традиціям гуманістичної психології.

Суть їх полягає в безумовному визнанні цінності, унікальності, особистості кожної людини і права на реалізацію її властивостей і якостей.

Відповідно формується вихідна передумова і мета психологічного супроводу розвитку школяра у процесі його навчання у середній ланці.

Діти мають різні індивідуально-психологічні особливості, інтереси та схильності, різняться типом поведінки і стилем діяльності, рівнем розвитку в цілому, але кожна дитина має право на прояв і повноцінний розвиток свого потенціалу.

Мета психологічного супроводу полягає в тому, щоб допомогти кожному учню соціалізуватися й адаптуватися до соціального середовища шляхом оптимального розвитку його потенційних можливостей. Такий особистісно-орієнтований підхід у принципі можливий, якщо в усіх, хто причетний до виховання дитини, виробиться не тільки розуміння, а й фактичне сприйняття того, що

- у психологічному супроводі відкривається стереотип підведення розвитку дитини під відповідні стандарти. Стандарти використовуються як орієнтири, котрі дають можливість співвідносити розвиток з вимогами системи шкільної освіти до особистості дитини і в такий спосіб отримувати достатньо інформації для оцінювання цього процесу;

- привчання п'ятикласника до дотримання норм і правил поведінки, а також використання в навчанні механізму засвоєння знань через систему наслідування створює небезпеку для дитини стати (зі слів відомого спеціаліста в сфері соціальної педагогіки А.В. Мудрик) „жертвою соціалізації, тобто відзначити дуже однозначно свою позицію на полюсах школи: повна адаптація до соціуму – ігнорування соціального досвіду”. Психологічний супровід має допомогти дитині знайти необхідну міру співвідношення прийняття суспільних норм і потреб та самостійної, творчої позиції щодо них.

Психологічний супровід орієнтований на оптимістичну перспективу кожного учня. Така орієнтація має об'єктивні підстави: за різних варіантів розвитку природа наділила кожну дитину потенціалом можливостей, достатніх для її успішної адаптації в соціально-культурному середовищі, і зокрема – в системі шкільної освіти. Були б лише створені адекватні умови і, у разі потреби, грамотно запущені компенсаторні механізми розвитку. Розгортаючись в окресленому ключі, психологічний супровід підтримує вже проявлені здібності і стимулює ще не виявлені сили і навіть приховані здібності, надає дітям допомогу у визначенні навчальних проблем, формуванні соціально прийнятих норм поведінки у спілкуванні з

однолітками й дорослими, впливає на їхнє психологічне самопочуття і, отже виводить дитину на оптимальний рівень розвитку.

Для того щоб правильно вибрати методику, адекватну поставлену діагностичному завданню потрібна система роботи практичного психолога по проблемі яку він досліджує.

В нашому випадку адаптація п'ятикласників 10-11 років.

Розглянемо систему роботи практичного психолога.

1 етап. Профілактика дезадаптації майбутніх п'ятикласників середньої ланки..

Профілактика має важливе значення, тому що успішно проведена превентивна робота психолога буде сприяти благополучній адаптації п'ятикласників.

Ця робота включає:

1. психологічну діагностику готовності дітей до навчання в 5-тому класі:

- дослідження рівня розвитку пізнавальних процесів;
- рівня самосвідомості;
- мотиваційної готовності;
- соціально-психологічної готовності (уміння спілкуватися у групі ровесників).

Ціль:збір даних для консультування батьків майбутніх п'ятикласників, виявлення дітей „групи ризику”, планування роботи психолога з дітьми, учителями і батьками.

2. Індивідуальне консультування батьків (якщо необхідно то вчителя) з питань особливостей психічного розвитку дитини, а також рекомендації щодо подальшого розвитку і підготовки до навчання в школі.

3. Систематична участь психолога у заняттях з підготовки дітей до переходу с початкової школи до середньої ланки.

4. Індивідуальна корекційна робота.

5. Збір картотеки „групи ризику” по дезаптації в п’ятому класі на основі інформації зібраної в процесі психодіагностичного обстеження дитини та навчання у початковій школі, бесіди з батьками.

6. Психологічне повідомлення батьків майбутніх п’ятикласників на батьківських зборах з питань вікових особливостей, проблеми адаптації у нових умовах та нових вчителів, спілкування з однокласниками, виховання дітей.

Проведення профілактичних занять з учнями п’ятих класів по програмам: „Психологічна допомога п’ятикласникам”, „Розвиваюча робота психолога на етапі адаптації дітей до середньої ланки”.

2 етап. Контроль за процесом адаптації п’ятикласників.

Даний етап роботи необхідно проводити в жовтні-листопаді. Він дає можливість виявити дітей з труднощами в адаптації і завчасно дати їм необхідну психологічну допомогу. Адже від того, настільки дитина адаптується в шкільному житті, залежить і її подальші успіхи в школі, і психологічний комфорт у життя. Особливу увагу психолог приділяє дітям „групи ризику” у відношення дезадаптації.

Контроль адаптації включає:

1. Спостереження психолога.

Ціль: вивчення особливостей учбової роботи і поведінки учнів на уроці і на перерві, особливості взаємовідносин між однокласниками, стиль взаємовідносин між учителями і дітьми.

2. Дослідження процесу адаптації п’ятикласників за допомогою психодіагностичних методик:

- Малюнок „Мій клас”;
- Малюнок „Що мені подобається в школі”;
- „Кольоровий тест відносин”;
- Анкета „Рівень шкільної мотивації і адаптації”.

3. Індивідуальні бесіди психолога з учителями п’ятих класів.

Ціль: збір інформації про дітей.

4. Виявлення групи учнів, у яких виникли труднощі в процесі адаптації. Таку „контрольну групу” психолог зіставляє по результатах спостереження, дослідження, бесід з учителями. До них відносять учнів з низьким рівнем адаптації або дезадаптації.

5. Повторне анкетування по методиці учнів „контрольної групи” для перевірки достовірності отриманих результатів.

6. Зіставлення аналітичного звіту по результатах дослідження проблеми адаптації п’ятикласників.

7. Повідомлення загальних результатів дослідження, та рекомендації учителям і батькам.

3 етап. Дослідження причин труднощів в адаптації у дітей „контрольної групи”

Щоб правильно сформуванати корекційну роботу, потрібно оприділити причини труднощів. Такий етап роботи включає в себе поглиблене індивідуальне дослідження розвитку пізнавальних процесів, особистості дитини, її міжособистісних стосунків в сім’ї і в групі ровесників, особливості сімейного виховання.

В цій роботі потрібно використовувати такі методи:

1. Спостереження психолога.
2. Індивідуальна бесіда з дітьми.
3. Анкетування учителів, батьків по методиках:
 - Карта адаптації першокласників (заповняє психолог разом з учителем);
 - Методика “Експертна оцінка адаптування п’ятикласників ” Містить дві частини: першу частину заповняє вчитель, другу – батьки, в результаті можна оприділити рівень адаптації дитини до школи;
 - “Анкета для батьків п’ятикласників ”.
4. Індивідуальні бесіди з учителями батьками.
5. Індивідуальна діагностика.
 - 5.1. Дослідження особливостей особистості.

- “Теппінг-тест” (працездатність, тип нервової системи дитини);
- методика дослідження мотивації навчання у п’ятикласників;

5.2. Дослідження міжособистісних стосунків:

- в групі: методика “Соціометрія” (варіант проведення з використання листівок);

6. Дослідження особливостей стиля сімейного виховання:

- опитувальник батьківського відношення;
- опитувальник “Яке місце у вашому житті займають діти?”.

Примітка: протоколи і результати всіх досліджень психолог заносить в індивідуальну картку учня.

7. Зіставлення індивідуальних рекомендацій психолога

4 етап. Індивідуальне консультування учителів і батьків по результатах дослідження.

На даному етапі психолог дає рекомендації учителям, батькам з питань індивідуальних особливостей психологічного розвитку, особливостей навчання, виховання, адаптація п’ятикласників, причини труднощів, які виникли в процесі адаптації, навчання.

Ціль даної роботи: залучити родичів на допомогу, учителів з рішення проблеми дитини. Також психолог пропонує батькам провести відповідну корекційну роботу, пояснюючи, яка її ціль, і в чім вона буде заключатися. Нагадуємо, що для проведення індивідуальної роботи психолога з дитиною необхідно згода батьків, а крім цього часто буває потрібна і допомога зі сторони батьків, адже проблема то спільна.

На наш погляд, важливою задачею даного етапу роботи психолога являється не тільки подання професіональних рекомендацій, але і об’єднання власних зусиль, зусилля батьків, учителя для надання різносторонньої допомоги дитині в подоланні її проблем.

5 етап. Корекційна робота з п’ятикласниками, у яких виникли труднощі в процесі адаптації до середньої ланки.

В залежності від виявлених причин труднощів, які виникли в процесі адаптації п'ятикласників психолог визначає направлення корекційної роботи:

- розвиток пізнавальних процесів;
- розвиток мотиваційної сфери;
- корекція тривожності;
- корекція агресивності.

Отже, для дослідження проблеми соціальної адаптації п'ятикласників ми використовували такі методи та методики:

Метод спостереження. Дослідження процесу соціальної адаптації за допомогою психодіагностичних методик:

- методика малюнок "Мій клас";
- методика малюнок "Що мені подобається в школі";

2. Анкетування учителів, батьків по методиках:

- "Карта адаптації п'ятикласників";
- методика "Експертна оцінка адаптування дитини до п'ятого класу";
- методика "Стиль педагогічного керівника".

3. Дослідження особливостей особистості:

- методика дослідження мотивації до навчання у п'ятикласників;
- методика "Символічні завдання на виявлення соціального "Я особистості".
- методика визначення типів пам'яті.

Таким чином, за допомогою цих методик, ми спробуємо виявити показники соціальної адаптації п'ятикласників.

2.2. Дослідження і методики адаптації п'ятикласників методом порівняльного аналізу

Дослідження соціальної адаптації молодших школярів проводилось на базі школи м. Запоріжжя Вознесенівського району: Запорізька гімназія №39 Запорізької міської ради. Дослідження проводилось онлайн, з жовтня по грудень 2021 р.

Кількість учнів: 44

Проводився порівняльний аналіз за методиками:

- малюнковими: “Мій клас”; “Що мені подобається в школі”; “Карта адаптації п'ятикласників”;
- методика “Експертна оцінка адаптування п'ятикласна”;
- методика дослідження мотивації навчання у п'ятикласників;
- методика “Символічного завдання на виявлення соціального “я”;
- методика “Стиль педагогічного керівництва”.
- Показники за методикою “Мій клас” представлені нижче в таблиці.

Таблиця 2.2

Рівні і показники шкільної адаптації

Рівні і показники шкільної адаптації	Показники Дівчат-п'ятикласників	Показники Хлопців-п'ятикласників	Різниця показників
Адаптації проходить успішно	79,3%	57,7%	3,3
Труднощів адаптації	12,4%	24,7%	3,3
Проблема у стосунках з однокласниками, учителем	4,7%	7,6%	2,9

Методика малюнок “Що мені подобається в школі”.

За допомогою цієї методики діагностувалися особливості мотивації. Малюнкові проби дали змогу визначити: мотиваційну незрілість; дитячий негативізм; високу шкільну мотивацію з позитивним ставленням до школи; відсутність шкільної мотивації з перевагою ігрових мотивів; пізнавальну мотивацію.

Так порівнюючи хлопців та дівчат дітей, ми бачимо, що у дівчат спостерігається вища шкільна мотивація з позитивним ставленням до школи (68,9%), а у хлопців (46,7%).

Найбільш значущими виявилися розбіжності між двома класами за такими показниками, як асоціальні. Цей симптомокомплекс указує на наявність у дітей невпевненості у схваленні дорослих, що виявляється у різних формах негативізму, а також мотиваційна незрілість.

Досліджуючи взаємини між учителем і учнями, ми використали методику малюнок “ Мій клас ”, ця методика визначає не тільки взаємини, а й психологічний стан дитини, що виявляє ступінь виразності в дітей таких симптомокомплексів, як захищеність, тривожність, недовіра до себе, відчуття неповноцінності, ворожість, конфліктність, труднощі спілкування, депресивність.

Аналіз результатів малюнкового тесту “ Мій клас ” показав, що у хлопців виникають значні труднощі через навчальну діяльність і більш розвинена конфліктність між однокласниками та вчителем.

Показниками зовнішньої сторони адаптації дітей до школи та їх особливості адаптації в нашому експериментальному дослідженні були результатами аналізу методики “Карта адаптації п’ятикласників”.

Відповіді вчителів на тест-анкету дають можливість повною мірою побачити диференційовану картину. Слід зазначити, що обидва тести (“Мій клас ” і “Карта адаптації п’ятикласників ”) відбивають ту саму реальність – емоційне неблагополуччя, непристосованість дитини її внутрішньо-

особистісні конфлікти. Досліджуючи цю проблему по двох класах було виявлено, що в дівчат із труднощами адаптації 15,3%, а в хлопців- 33%.

Також було проведено методику “Експертної оцінки адаптування п’ятикласників”. В ході дослідження нам потрібно було вивчити соціально-психологічну адаптацію дітей до школи за допомогою учителів та батьків.

За результатами в нас вийшла схема для учителів і схема для батьків, які ми зобразимо у вигляді таблиць.

Таблиця 2.3

Експертна оцінка адаптування дитини до п’ятого класу (вчителі)

	Адаптація	Неповна адаптація	Дезадаптація
Показники дівчат	89,6	15,3	-
Показники хлопців	76,9	33	-
Різниця показників	12,7	12,7	-

Таблиця 2.4

Експертна оцінка адаптування дитини п’ятого класу (батьки)

	Адаптація	Неповна адаптація	Дезадаптація
Показники дівчат	85	14,9	-
Показники хлопців	69,2	30,7	-
Різниця показників	15,8	15,8	-

Таким чином, ми побачили, що зона адаптації п'ятикласників, ми застосовували методику дослідження мотивації навчання у п'ятикласників.

Отримані нами результати показані у стовпчиковій діаграмі для порівняльного аналізу.

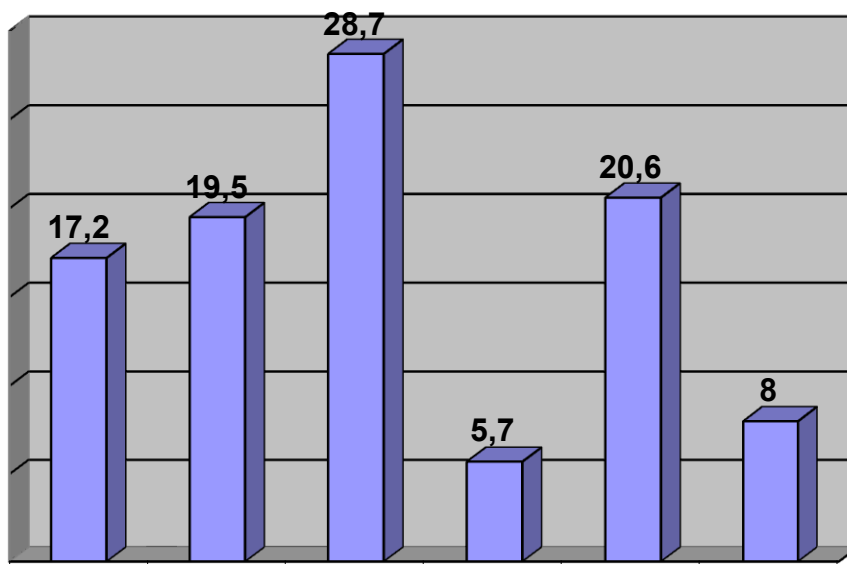


Рис. 2.4. Показники мотивацій дітей у 5-Б

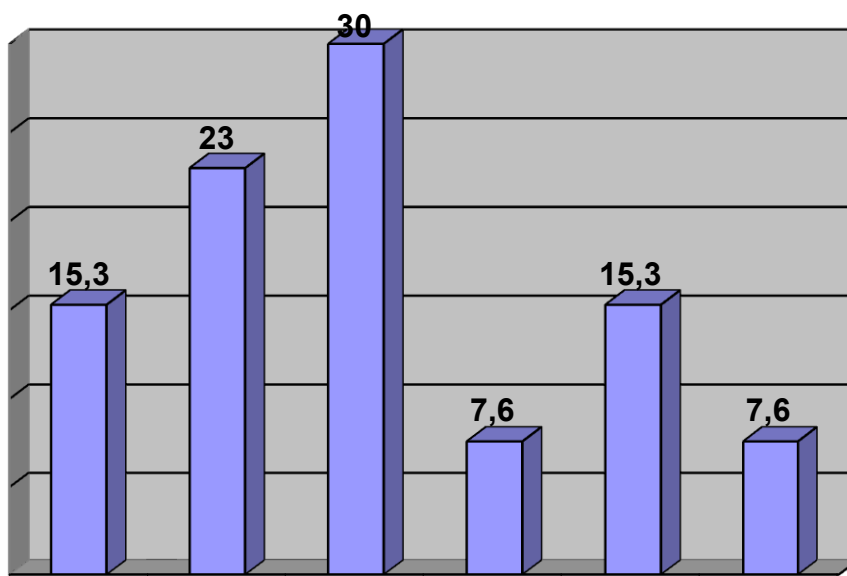


Рис.2.5. Показники мотивацій дітей у 5-А

З отриманих результатів ми бачимо, що ігрова мотивація має найвищий процент у хлопців. Пізнавальна або навчальна мотивація дівчат значно переважає над ігровою. З цього ми бачимо, що ігровий мотив відіграє важливу роль у житті хлопців, а особливо коли вони проходять адаптаційний процес. Соціальна мотивація за даними дослідження знаходиться на третій послідовній ланці, на що слід звернути особливу увагу.

Адже соціальна мотивація відіграє важливу роль в адаптації дитини, що по своїй суті соціальна мотивація допомагає соціалізації. Вона зорієнтована на виконання завдання концепції загальної середньої освіти “сприяти становленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації і гуманізації відносин між учнями і педагогами, школою і сім’ю, ґрунтуючись на ідеї самоцінності дитинства, діалогу усвідомленого вибору особистісного життєвого шляху. Всі інші мотиви, є не менш важливими в житті дитини, адже кожна дитина є індивідуальною і неповторною. Повноцінна навчальна мотивація включає і пізнавальні мотиви, і широкі соціальні мотиви, а індивідуальність кожної дитини проявляється в домінуванні якогось із цих мотивів у середині навчальної діяльності.

У нашому дослідженні процес соціальної адаптації п’ятикласників розглянемо залежно від типу взаємодії педагога з учнями. Щоб це дослідити ми використовували методику “Стиль педагогічного керівництва (за О.Матковим). Для дослідження було протестовано всіх вчителів п’ятих класів. Всього взяло участь 12 вчителів.

За допомогою аналізу тестування спостерігається високий рівень співпраці педагога з дітьми.

У загальному за даними аналізу вміння встановлювати стосунки співпраці з дітьми 85% учителів, а здатність до емоційного співпереживання, відкритого спілкування 95%. Таким чином, у класах з особистісно-орієнтованим вчителем внутрішнє самопочуття учнів значно краще, вони почувуються захищеними, у них нижчий рівень тривожності, діти більше

довіряють собі, їм меншою мірою властиве відчуття неповноцінності, вони не такі ворожі їм легко спілкуватися.

За методами педагогічного впливу виявлено, що 80% вчителів володіють гуманним стилем спілкування і на жаль з авторитарним стилем 20%, адже відомо, що з таким стилем спілкування спостерігаються у дітей такі симптомокомплекси, як репресивність, ворожість, відчуття, неповноцінності, що досягають рівня статистичної значущості.

Таким чином, зробимо висновок, що на соціальну адаптацію, шкільну адаптацію дітей, на їх емоційний стан, бажання вчитися, впливає характер спілкування вчителя з дітьми.

Учителю слід віддавати пріоритет гуманістичним, демократичним принципам управління навчально-виховним процесом, оскільки вони повною мірою забезпечують успішний перебіг процесу адаптації.

Для вивчення самооцінки і соціальної зацікавленості п'ятикласників було застосовано методику "Символічні завдання на виявлення соціального "я" особистості.

У перших класах було проведено два тестування. Тестування на виявлення самооцінки і тестування на сприймання себе частиною групи, або окремо від неї. Дослідження аналізу тестів показали:

Таблиця 2.5

Експериментальне дослідження самооцінки пятикласників

Види самооцінки	Показники по 5-Б	Показники по 5-А	Різниця показників 5-Б/5-А
Висока	58%	45,4%	18
Адекватна	38%	35%	13
Низька	3,4%	19,6%	4,2
Сприймає себе частиною групи	94,3%	60%	34,3

З поданих результатів ми бачимо, що у п'ятикласників формується висока, адекватна і низька самооцінка.

Самооцінка дітей особливо залежить від оцінки їхньої діяльності й поведінки дорослих (батьки, вчителі). Школяр ніби дивиться на себе очима дорослого. Визнає його авторитет незаперечно приймає його оцінки. Тому часто характеризуючи себе як особистість, учень середньої ланки повторює лише те, що чув про себе від дорослих.

Особливу увагу потрібно звернути на показник низької самооцінки, який у 5-Б класі - 3,4%, а в 5-А класі – 19,6%. Ми знаємо, що якщо в дитини низька самооцінка значить у неї є певні труднощі в адаптації.

Для соціальної адаптації самооцінка відіграє важливу роль, тому що діти з низькою самооцінкою важко адаптуються в навколишньому середовищі. Не менш важливим є те як дитина сприймає себе в групі чи поза нею. За даними дослідженнями, ми бачимо, що соціальна адаптація є проблемою для хлопців п'ятикласників.

Найбільші труднощі в соціальній адаптації пов'язані з:

- невмінням розв'язувати протиріччя між шкільними “ми” дитина не може вийти за межі сім'ї;
- проблема у стосунках з однокласниками і вчителями;
- не сприймає себе частиною групи;
- низька самооцінка;
- труднощі у спілкуванні, це проблема соціальної адаптації, вона є актуальною і потребує особливої уваги психологів, вчителів і батьків.

2.3 Результати діагностики адаптації учнів 5-тих класів

Поняття шкільна адаптація використовується для опису різних проблем і труднощів, що виникають у дітей у зв'язку з навчанням у школі. З цим

поняттям пов'язують відхилення у навчальній діяльності, труднощі у навчанні, конфлікти з однокласниками і т.д.

Період адаптації до школи, пов'язаний з пристосуванням до її основних вимог, існує у всіх 5-класників. В одних триває один місяць, в інших-одну чверть, у третіх розтягується на весь перший навчальний рік.

Таблиця 2.6

Рівень адаптації 1-півріччя

Клас	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дезадаптація
Хлопці	10%	75%	10%	5%
Дівчата	59%	9%	19%	13%

Таблиця 2.7

Рівень адаптації. 2-півріччя

Клас	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дезадаптація
Хлопці	30%	60%	10%	-
Дівчата	63%	12%	25%	-

Пам'ять найважливіший психологічний компонент навчальної пізнавальної діяльності. У п'ятикласників збільшується обсяг пам'яті. Розвиток пам'яті йде нерівномірно, запам'ятовування наочного матеріалу зберігається на протязі початкового навчання, але преобладаючої у навчальній діяльності словесного матеріалу швидко розвивається у дітей уміння запам'ятовувати словесний, часто абстрактний матеріал. Зберігається мимовіль незапам'ятовування при високих темпах розвитку довільного запам'ятовування. (див.Додаток А)

Таблиця 2.8

Результати обстеження типів пам'яті в 5 «Б» класі

Тип пам'яті	Кількість слів	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		I пол	II пол	I пол	II пол	I пол	II пол
	100						
Слухова пам'ять	6%	14%	55%	71%	39%	14%	-
Зорова пам'ять	10%	10%	19%	60%	66%	30%	14%
Моторно-зорово-слухова пам'ять	10%	15%	19%	50%	65%	35%	14%

Таблиця 2.9

Результати обстеження типів пам'яті в 5 «А» класі

Тип пам'яті	Кількість слів	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		I пол	II пол	I пол	II пол	I пол	II пол
	100						
Слухова пам'ять	10%	10%	20%	70%	75%	20%	5%
Зорова пам'ять	10%	15%	25%	65%	75%	20%	-
Моторно-зорово-слухова пам'ять	10%	25%	30%	75%	70%	5%	-

При переході до п'ятого класу у дитини з'являються нові обов'язки. Цінорми і правила де коли йдуть в розріз з безпосередніми бажаннями і спонуками дитини.

Всіх дітей переповнюють почуття мира, радості, захоплення або здивування з приводу того, що відбувається в школі. Відчувають тривогу, розгубленість і напруженість.

Діти для яких шкільна дійсність з перших днів представляє як навчальна, найбільш підготовлені до школи. У вчителів, з ними як правило, не буває клопоту. Серед таких дітей ми виділяємо два типи: навчальний та переднавчальний. У даних класах дітей навчального типу всього 56%. Школярі переднавчального типу 26%, це ті діти які вчаться не для того, щоб дізнатися, а для того щоб відчувати себе дорослими. Власне пізнавальних інтересів у них немає, тому, в якому напрямку буде розвиватися ставлення дитини до школи, цілком залежить від учителя.

Для того щоб уникнути несприятливих варіантів розвитку вчителю рекомендується:

1. постійно підкреслювати значимість самостійного виконання завдання;
2. відзначати успіхи-дотримуватися жорстке правило: оцінка завжди повинна бути позитивною, за будь-яку роботу хвалити, в погано зробленій роботі знайти гідне похвали;
3. якщо робота виконана дуже погано або зовсім не виконана – це краще не помітити;
4. учень завжди повинен знати, чому одну його роботу похвалили, а іншу не помітили;
5. обговорення та оцінка роботи учня повинна відбуватися відразу ж після їх завершення;
6. рекомендуються будувати заняття за типом бесіди, обговорення.

Навчальні діти легко справляються із завданнями, і будучи інтелектуально готовими, до шкільного навчання вони можуть залишатися дошкільниками в соціально-емоційному плані. Для них дуже важливо, щоб їм на уроках було цікаво. Рекомендації:

1. Уникати надмірного підкреслення їх інтелектуальних успіхів;
2. Уникати підкреслень порушень ними дисципліни.

Учні ігрового типу (хлопці) відрізняються дошкільним ставленням до навчання. При сприятливих умовах цей варіант трансформується в переднавчальний потім у навчальний.

Спроба впоратися з учнями ігрового типу строгістю, покаранням – заздалегідь приречена на провал, весь арсенал використовуваних у школі репресивних заходів абсолютно не діють на таких дітей.

Тому підтримувати у дитини безпосередній інтерес до подій у класі та частіше організовувати колективну та групову роботу в класі, розуміючи під дисципліною включеність всіх дітей в загальну роботу, якщо дитина ігрового типу вийшов з уроку зайнятий своїми справами, заважає сусідам краще, що може зробити вчитель - не помітити таку поведінку, але похвалити за той мінімум, який він все ж таки виконав.

Особливо важливо педагогу, що працює в 5-класі навчитися управляти поведінкою учнів ігрового типу. І разом з ігровою поведінкою дитина виявляє низький рівень інтелектуальних здібностей, то з ним слід займатися ще й індивідуально, підбиваючи заняття у формі дидактичних ігор.

Псевдонавчальний тип – цей варіант прийняття ситуації є найбільш несприятливим, оскільки пов'язаний з низьким рівнем самостійності та інтелектуальної пасивності.

Як видно з нашого дослідження, учні п'ятих класів на визначення типів дітей з точки зору учнівства більшу частину займає тип навчальний та предучебний. У 5 «А» класі (хлопці) більше дітей предучебного та ігрового типу, результати діагностики адаптації учнів 5 - «Б» на 1-ше півріччя показав 42% високого рівня, 27% середнього рівня, 31% низького рівня, 5% дезадаптації, на 2-е півріччя діти адаптувалися повністю за винятком одного учня. Учень відноситься до асиміляційному стилю дезадаптації, що сприяє проведенню цілеспрямованої корекційно-розвиваючої програми.

За результатами обстеження типів пам'яті показало, що у дівчат показники набагато краще, ніж у хлопців.

Відповідно інтелектуальна готовність, особистісна готовність, соціально-психологічна готовність найбільш яскраво виражена у дівчат п'ятикласниц.

ВИСНОВКИ

У висновку відзначимо, що в цілому поставлені завдання виконані.

Перед початком діагностичного обстеження п'ятикласників 10-11 років з метою встановлення початкового контакту з ними проводилися адаптаційні годинник - метою якого створити сприятливі умови для розвитку кожної дитини.

Методичні прийоми для проведення діагностичного обстеження були по можливості короткими - експрес - методиками, які не втомлюють дитини, але при цьому є інформативними для дослідження. Всі завдання сприймалися дитиною як гра. Атмосфера гри допомагає дитині розслабитися, зменшує стресову ситуацію.

Методики проводилися в умовах групового обстеження для отримання інформації про вміння дитини слідувати вказівкам дорослого, адресованим класу в цілому.

Діагностика проводилась на контроль їх психічного розвитку з метою корекцій виявляються відхилень.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1) Дівчата-пятикласниці мають більш високий рівень розвитку довільності (робота за зразком) в порівнянні з хлопцями відповідно дівчата краще готові до школи за даним показником готовності до школи.

2) У хлопців та дівчат п'ятикласників по-різному буде формуватися навчальна діяльність. Різним буде входження в умови шкільного навчання, адаптації до нього.

Труднощі хлопців полягає у відсутності необхідного рівня довільності, що ускладнює процес прийняття нових правил. До хлопців відбувається оформлення основних елементів вольової дії: дитина здатна поставити мету, прийняти рішення, намітити план дії. Але всі ці компоненти вольової дії ще

не достатньо розвинені, що виділяються мети недостатньо стійкі і усвідомлені.

Таким чином, внутрішня позиція школяра частіше зустрічається і більш виражена у дівчат, ніж у хлопців, що говорить про неможливість розгляду п'ятикласників як єдиної вікової групи.

Для хлопців характерна в основному недиференційована завищена самооцінка. Дівчата диференціюється і дещо знижується. Розвиток вміння адекватно оцінити себе у значній мірі обумовлено виникає саме в цей період децентрації, з здатністю дитини подивитися на себе і на ситуацію з різних точок зору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи. (Психологічний інструментарій) Київ, 2003.
2. Адаптація дітей до школи./ Початкова школа” науково-методичний журнал. № 8 398) серпень 2002.
3. Адаптація дітей у 1,5, 10 класах. / упоряд. Т. Червонна. Київ: А28 Шк. світ, 2008. 128 с.
4. Бабич О. (2011) Психолого-педагогічний супровід процесу адаптації учнів 5-го класу. Сучасна школа України № 4 (232). С.33-44.
5. Баженова Л. Адаптація дітей шестирічного віку до навчання в школі. Психолог. 2003. № 29—32. С. 6—8.
6. Бастун Н. Індивідуальний підхід до учнів з високою тривожністю. Психолог. 2003. № 33. С. 18—19.
7. Березин Ф.Б.. Психічна та Психофізіологічна адаптація людини. Львів: Наука, 270 с. 1988
8. Берн Ш. Гендерна психологія. Прайм - Еврознак. 320 с. 2001
9. Бех І.Д.. Виховання особистості: у 2-х кн. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 344 с. 2003)
10. Білан Т.М. Соціальна адаптація як компонент соціалізації дитини. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Вип. 13. С. 38 – 43. 2009.
11. Бойчук В. Шкільна дезадаптація учнів 5-х класів. Психолог. № 35 (323) с. 3-12. 2008
12. Боярин Л.В. Теоретичний аналіз вивчення проблеми соціальної адаптації у психологічній літературі № 3(32). С. 223-227. 2013.
13. Булах І. С.. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 338 с. 2003

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 1736 с. 2007
15. Вікова психологія: підручник. за ред. проф. Г. С. Костюка. Київ: Радянська школа. 1976
16. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. Київ: Каравела. 2009
17. Волкова Н. П.. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., перероб., допов. Київ: Академвидав. 2007
18. Волянська, О.В.. Соціальна психологія. Київ: Знання. 2008. 275 с.
19. Гаряча С. А. (2014). Формування в учнів ключової компетентності «уміння вчитися» відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: ЧОПОПП.
20. Гільбух Ю.З. Киричук О.В. Шкільний клас: як ізнавати й виховувати його душу. Київ: Між від.наук.-практ.центр “Психолого діагностика і диференційоване навчання”, 1994. 208.
21. Гільбух Ю.З., Коробко С.Л. Кондратенко Л.О. Готовність дитини до школи / За ред. Максименка, О.Плавник. Київ: Гавник, 2004.
22. Гончаренко, С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь. 1997.
23. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал. 2007. 208 с.
24. Городнова Н. М. Досвід соціально-психологічної адаптації дітей, хворих на епілепсію. Практична психологія і соціальна робота. 2002. № 3. С. 56—57.
25. Гуржий О.В. Соціально-психологічні чинники адаптаційних розладів у дітей дошкільного віку та їх корекція: дис... канд. психол. наук : 19.00.05. Луганськ, 2013. 225 с.
26. Дереклеєва Н. Батьківські збори у 5 класі. Психолог. 2002. № 10. С. 31.

27. Деякі питання психологічного супроводу навально-виховного процесу. / Методичні рекомендації. Івано-Франківськ 2003.
28. Дитина у кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати/ Упоряд. Л.Шелестові. Київ: Ред. Загальнопед.газ., 2004. 128 с. (Б-ка “Шк..світу”).
29. Дмитрієва С.М. Психологічні особливості адаптації школярів в середній ланці освіти. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua>.
30. Допоможемо дитині разом : метод. посіб.. Л.Я. Кухаренко, Т.Ю. Островська, І.В. Пищита, М.Ю. Порохно, Л.М. Яцик. Кременчук, 2010. 116 с.
31. Дробот Л. Стандарт освіти галузі соціально-побутової орієнтації. Дефектологія. 2003. № 1. С. 2—4.
32. Дуткевич Т. В.. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб.; Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, Ін-т соц. реабілітації і розв. дитини, каф. психології освіти і упр.: ФОП Сисин О.В., 2007. 207 с.
33. Заброцький М.М. Вікова психологія/ Навчальний посібник 2-ге видання. Виправлене і доповнене. Київ: 104 с.
34. Завацька Н.Є. Дослідження адаптаційного потенціалу особистості. Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. 2003. С. 98-101.
35. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особливості. Київ: Головне видавництво об'єднання “Вища школа” 1978.
36. Захарова Н.М.. Соціально-педагогічний супровід первинної соціалізації дитини. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. Спецвип. 4. Слов'янськ, 2010. С. 157 – 165.
37. Коваль Л.Г., Звер'єва І.Д., Злебік С.С. Соціальна педагогіка. Київ: УЗМН., 1997.
38. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія. Київ: Міленіум, 2004. 265 с.

39. Кононко, О. Шкільна адаптація та психологічний вік. Початкова школа. 2002. С. 5—10.
40. Корекційно-реабілітаційні технології в роботі шкільного психолога. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://studopedia.com.ua>.
41. Коробко Л., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. Київ: К68 Летра ЛТД, 2006. 416 с.
42. Кузікова С. Б.. Основи психокорекції: навч. посібник. – Київ : Академвидав, 2012. 320 с.
43. Лавровська С. М. Психологічні передумови успішної адаптації учнів у п'ятому класі. Шкільному психологу. Усе для роботи. 2013. № 4. С. 5–12.
44. Лєскова-Савицька А.А. Проблема адаптації першокласників до школи: Методичні поради для шкільних психологів. Одеса, 2001. 60 с.
45. Лукашевич М.П. Соціалізація, виховні механізми и технології. Київ: 1998.
46. Люблінська Г.О. Дитяча психологія/Видавниче об'єднання “Вища школа” головне видавництво. Київ: 1997.
47. Максименко, С.Д.. Психологія особистості. Київ. 2007. 296 с.
48. Мішкулинець О. О.. Дитяча адаптація як проблема педагогічної соціальної психології. Наука і освіта. Спец. вип.: проект «Когніт. процеси та творчість». 2010. С. 224-228.
49. Молодіжна участь як чинник соціалізації особистості / Шкільний світ. - № 34/306), вересень 2005.
50. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. URL : <http://www.mon.gov.ua/education/average>. (дата звернення: 16.06.2021).
51. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>. (дата звернення: 29.04.2021).
52. Новий тлумачний словник української мови. уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. 2-ге вид., виправлене. Київ: Аконт, 2008.

53. Педагогічний словник. за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001.
54. Підласий І. П. Педагогіка початкової школи: підручник / Іван Павлович Підласий, URL: <http://ibib.ltd.ua/neravnomernost-razvitiya-26112.html>. (дата звернення: 18.12.2022).
55. Подоляк Л.Г. Основи вікової психології (Навчальний посібник. - Київ: П44 Главник, 2006. - 112 с. - Серія "Психолого.інструментарій").
56. Помиткін Е.. Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини: програма роботи з дітьми від 5 до 18 років. Київ : Шк. світ. 2008. 128 с.
57. Прищепя О. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі. Вісник Інституту розвитку дитини. 2015. С.149-154.
58. Про освіту: Закон України від 2017 № 38-39 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. (дата звернення: 17.04.2021)
59. Професійна освіта: словник. уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000.
60. Психологічна допомога батькам/ Упоряд. О.Гланик. П86 Київ: Шкільний світ 2002. 112 с. (Психолог. Бібліотека).
61. Психологія: підручник. Ю. Л. Трофімов, В. І. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 5-те вид., стереотип. Київ: Либідь. 2005
62. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник. Г. В. Ложкін, І. Я. Коцан, В. А. Бараннік та ін.; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2011
63. Психопрофілактика / Упоряд. Т.Гончаренко. Київ: Редакції П86 загальнопедагогічних газет, 2003. 112с. (Бібліотека "Шкільного світу").
64. Рання профілактика відхиляється поведінки учнів / Психолого-педагогічний аспект); Посібник для вчителя / Под ред. В.А. Татенка, Т.М. Титаренко. Київ: Рад.шк., 1989. 128 с.

65. Ревасевич І. С.. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. наук: 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія / Ревасевич Ірина Степанівна; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.

66. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ: Академвидав 2005.

67. Скрипченко О.В., Волинська Л.В., Огороднійчук Є.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія./ Навчальний посібник. Київ: Просвіта, 2001. 416с.

68. Терещук Г. (2017). Індивідуалізація навчання в контексті ідей концепції нової української школи. Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія Педагогіка, 2, 6–16.

69. Терлецька Л.Г. Психологія зрілості: практикум. Навчальний посібник. Київ: Главник. 2006. С. 9-44.

70. Україна. Верховна Рада. Закон. 2017. Про освіту. Взято з: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page7>

71. Філіпов М. Психофізіологія людини: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 250 с.

72. Філософський словник. за ред. В. І. Шинкарука. 2 вид., переробл. і доп. Київ: Головна редакція УРЕ, 1986. 800 с.

73. Хоменко О.А. (2015). Проблеми адаптації дітей при переході до 5 класу: погляд психолога. Науковий огляд. С. 223-227.

74. Цукерман Г. А. (2000). Как младшие школьники учат жить? Рига: ПЦ Эксперимент. 260 с.

75. Шльонська О.О. Розгляд поняття «адаптація» з погляду системного підходу. Актуальні проблеми психології. Том III. : Консультативна психологія і психотерапія : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. За ред. 79

Максименка, С.Д. Інститут психології ім.Г.С.Костюка НАПН України; Видавець Лисенко М.М. Вип. 9. 2013.

76. Щербакова О.О. Психологічна адаптація академічно здібних дітей до навчання в основній школі в умовах інноваційної освіти. Науковий огляд, № 10 (20). 2015. С.4-9.

77. Щудро С.А. Вікові та гендерні особливості характеру підлітків. Профілактична медицина, №3. 2013. С.99-101.

78. Якименко А.С. Психологічні особливості соціальнопсихологічної адаптації у середньому та старшому шкільному віці. Соціологія. Психологія. Соціальні комунікації : Збірка наукових праць студентів. Вип. 6. 2013. С. 172-177.

79. Ярослав Н.С. Психологія молодшого школяра: навч. метод. посіб. Ніжин, 2005. 166 с.

80. Ярощук Л.Г. Теорія та методика виховання: навч. посіб., Бердянськ, 2017.

81. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 246 с.

82. Buss D. M. Evolutionary psychology: The new science of the mind. Boston : Evolutionary Psychology, 2004. 34 p

83. Efficacy of interpersonal psychotherapy for postpartum depression / M. W. O'Hara, S. Stuart, L. L. Gorman, A. Wenzel // Arch. Gen. Psychiatry. 2000. № 57. P. 1039—1045.

84. Schmitt D. P., Pilcher J. J. Evaluating evidence of psychological adaptation: How do we know one when we see one? // Psychological Science. 2004. № 15. P. 643—649.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика визначення типів пам'яті

1. для запам'ятовуючи на слух	2. для запам'ятовування при зоровомусприйнятті	3. для запам'ятовування при моторно-зорово- слуховесприйняття
дирижабль	Літак	Пароплав
Лампа	Чайник	Собаки
Яблуко	Метелик	Гай
Олівець	Пояс	Парта
Гроза	Колода	Чоботи
Качка	Свічка	Сковорідка
Обруч	Тачка	Калач
Млин	Журнал	Гриб
Папуга	Малина	Жарт
Листок	Стовп	Село